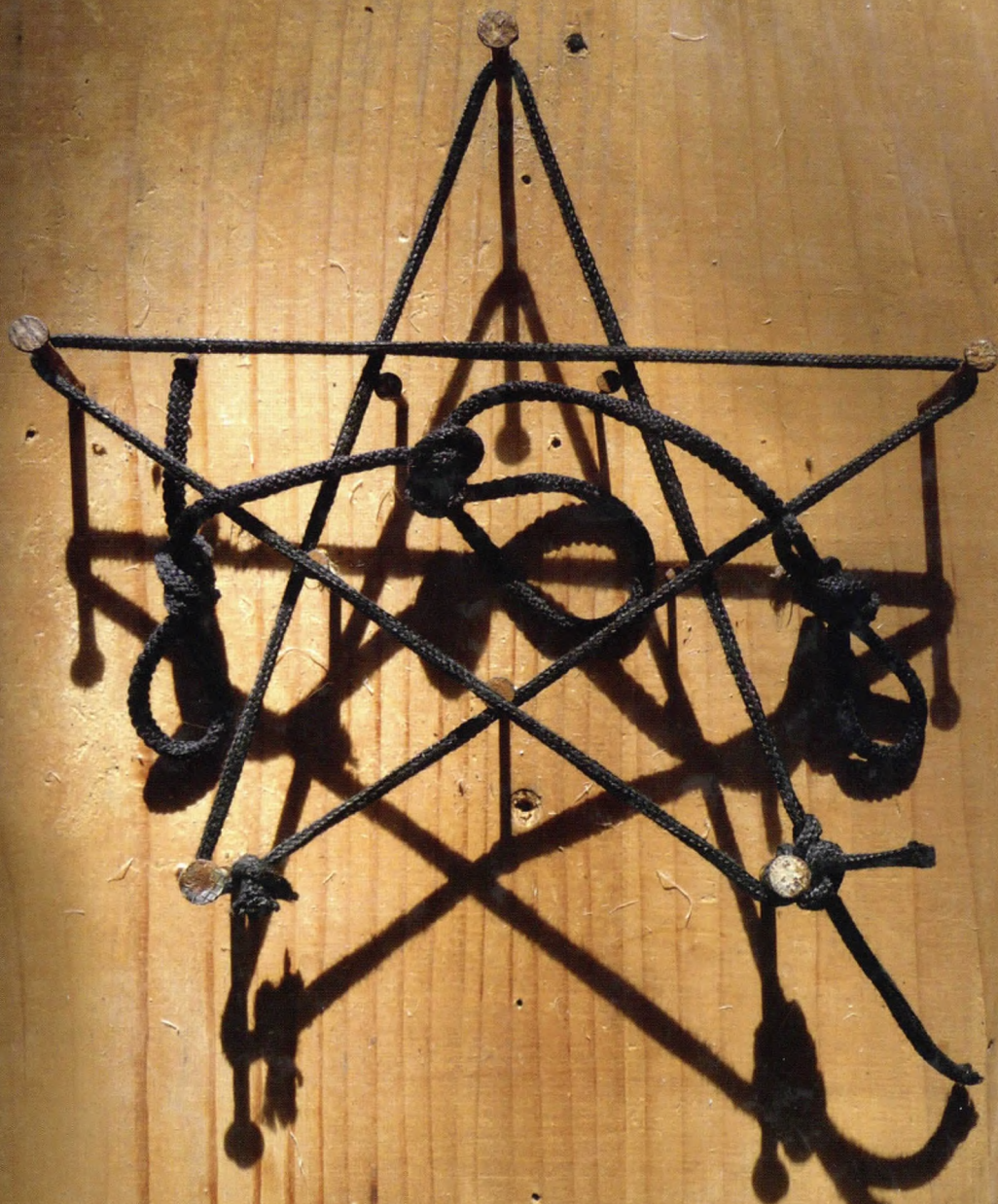

Csapidában

Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989

Szerkesztette: **BÁNKUTI GÁBOR** és **GYARMATI GYÖRGY**

Csapidában

Tanulmányok a katolikus egyház történetéből,
1945–1989

Szerkesztette
Bánkuti Gábor és Gyarmati György

ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA – L'HARMATTAN KIADÓ
Budapest, 2010

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© L' Harmattan Kiadó, 2010

© Bánkuti Gábor, Gyarmati György, 2010

A borítót tervezte Schmal Károly

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

1067 Budapest, Eötvös u. 7.

Tel.: (1) 478-6020

Postacím: 1369 Budapest Pf. 367.

Honlap: www.abtl.hu

E-mail: info@abtl.hu

L'Harmattan France

7 rue de l'Ecole Polytechnique

75005 Paris

T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL

Via Bava, 37

10124 Torino-Italia

T./E.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-254-0

Olvasószerkesztő: Petrás Éva

A kiadásért felel Gyarmati György és Gyenes Ádám

A kötet megrendelhető, illetve kedvezményel

megvásárolható: L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: 267-5979

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Az előkészítés Kardos Gábor,

a nyomdai kivitelezés a Demax Művek munkája.

Felelős vezetők: Miklóssy János, Tábori Szabolcs

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Gyarmati György: Egyház, sok rendszer és a történelmi idő <i>A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából</i>	13
Gárdonyi Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás <i>A katolikus egyház stratégiai a „népi demokráciákban”</i>	31
Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött <i>Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban</i>	43
Bánkuti Gábor: A túlélés alternatívái <i>A Jezsuita Rend és az ÁVH 1953–1956</i>	81
Bertalan Péter: Ellenálló szeminaristák	113
Fejérdy András: Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon <i>1960 őszén: az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Ostpolitikban</i>	129
Soós Viktor Attila: Ügynök történet két tükörben <i>„Mátrai” fedőnevű ügynök portréja saját szemszögéből és az állambiztonsági szervek fennmaradt iratai alapján</i>	157
Bandi István: Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez állambiztonsági módszertani megközelítésben	189
Szabó Csaba: A „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra az Állami Egyházügyi Hivatalban	207

Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története <i>A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978</i>	253
Vörös Géza: Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban	281
A szerzők által felhasznált irodalom	335
A források lelőhelyei	349
Idegen szavak, kifejezések, intézmények	353
A kötetben szereplő személyek életrajzi adatai	369
Névmutató	421
A tanulmányok első megjelenései	429
A tanulmányok szerzői	431

Vörös Géza

Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban¹

Az egyházak működési feltételeinek keretei

A Párt

A második világháborút követően kialakuló új politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok között az egyházak helyzete alapvetően megváltozott. 1945-től 1948–1949-ig lezajlott az egyházak és az állam szétválasztása. Az egypártrendszer létrejöttétől egészen 1989-ig a mindenkor állami egyházpolitikát az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) politikája határozta meg, amelynek irányítása alatt összehangoltan működtek együtt a különböző szintű párt-, állami és társadalmi szervek.²

Az Állami Egyházügyi Hivatal

A vallási ügyek igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezeti egységén belül a vallásügyi főcsoport, majd ezt követően az 1951. évi I. törvénnyel felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata volt.³ Az ÁEH-nek kellett gondoskodnia a pártvezetés szintjén kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtásáról és végrehajtásáról.⁴ A Hivatal a megyei tanácsokhoz egy-egy egyházügyi főelőadót, a püspöki székhelyekre egyházügyi megbízottat küldött, akik gondoskodtak az egyházpolitikai rendelkezések betartatásáról, az egyházi tevékenységek ellenőrzéséről. Az ÁEH önállóságát 1956. december 31-ével az Elnöki Tanács 33/1956. számú törvényerejű rendelete (tvr.) szüntette

¹ Köszönöm Gyarmati Györgynek, Petrikné Vámos Idának, Czene-Polgár Viktóriának és Papp Istvánnak a tanulmány készítésében nyújtott segítségüket. Külön köszönet illeti Tóth Esztert a tanulmány egészéhez és a szervezettörténeti részekhez adott értékes segítségért.

² A kérdés alapos tárgyalását lásd Köbel, 2005, 32–44.

³ Balogh–Gergely, 2005, 955–957. Az ÁEH iratai a Magyar Országos Levéltárban találhatóak meg.

⁴ Köbel, 2005, 62–63. Az ÁEH tevékenységéről bővebben: Köbel, 2000, 504–512; Köbel, 2001, 608–618; Köpeczi Bócz, 2004; Szántó, 1990.

meg.⁵ Feladatkörét lényegében megtartva a Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alá vonták: annak egyik osztályaként, Egyházügyi Hivatal néven működött tovább. A 25/1959. számú tvr.-tel a Minisztertanács főfelügyelete alá helyezve, visszaállították önállóságát. Az ÁEH-t 1989-ben a 14. számú tvr. jogtód nélkül szüntette meg.⁶

Az egyházpolitika vázlatja

Az egyházak és az állam közötti kapcsolati rendszer alakulásának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a mindenkori egyházpolitika ismerete. A koalíciós kormányzás időszakában főként az állam és az egyház szétválasztása, a vallásszabadság biztosítása, a felekezeti egyenjogúság megvalósítása, az egyházak szabad működésének lehetővé tétele volt a deklaratív cél. A gyakorlati megvalósítás azonban megghiúsult, hiszen a megszálló szovjethatalom támogatásával a kommunista párt egyeduralomra törő befolyása kezdetektől erőteljesen érvényesült. Várható volt, hogy az egyházakkal kapcsolatban is megszorító, korlátozó intézkedések következnek.⁷

Rákosi Mátyás, a párt főtitkára az 1948. január 10-i beszédében már felvázolta a Magyar Kommunista Párt (MKP) által elképzelt jövőbeni egyházpolitikai koncepciót, amely sajtósággosan kívánta rendezni az állam és az egyház kapcsolatának kérdését. Eszerint „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése [...] Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”⁸ 1949 és 1953 között nehezedett a legsúlyosabb teher az egyházakra. Az MDP Központi Vezetősége (KV) 1950. június 1-jén a „klerikális reakció elleni harcról” hozott határozatában az egyházakkal szembeni fellépés fokozását, a teljes ellenőrzés megvalósítását tűzte ki célul. Mindez elsősorban a katolikus egyház ellen irányult.⁹ Az 1951. július 4-én kihirdetett 20. számú tvr. a főkegyúri jogkörbe tar-

⁵ Balogh–Gergely, 2005, 976.

⁶ Balogh–Gergely, 2005, 1222–1223.

⁷ Köbel, 2005, 113.

⁸ Gergely, 1985, 59–60.

⁹ MDP határozatai, 1951, 164. A határozat a „protestáns egyházakban, a zsidó egyházakban jelentkező reakciós irányzatokkal” szembeni fellépést is megemlíti. Uo. 168.

tozó egyházi tisztségekre való kinevezéseknél az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulását írta elő, méghozzá 1946. január 1-jéig, visszamenőleges hatállyal.¹⁰ Ettől kezdve csak az állam által jóváhagyott személyeket lehetett egyházi tisztségekbe beiktatni. Bár 1953 után, Nagy Imre kormányzása alatt átmenetileg enyhült az egyházakra nehezedő nyomás, alapvető változás a pártállam egyházpolitikájában nem történt. Az 1955 tavaszán végbe ment hatalmi visszarendeződést követően az egyházpolitikában is keményebb fellépés ígérkezett. Az MDP KV Titkárságának 1955. július 11-i határozata az egyházakkal kötött egyezmény maradéktalan betartására, az egyházi személyek politikai tevékenységének ellenőrzésére, a „reakciós megnyilvánulás” hatalmi eszközökkel történő visszaszorítására szólított fel.¹¹

A szabadságharc bukását követően az állampárt – immár MSZMP néven – újjászerveződve, az 1956. október 23-a előtti állapotok visszaállítását tűzte ki célul, és a konszolidációban elvárta az egyházak közreműködését. A forradalom alatt történt gyors személycserék megerősítették azt az egyházpolitikai koncepciót, hogy a legsürgetőbben megoldandó feladatok egyike az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás kérdése legyen. Így született meg az 1957. évi 22. számú tvr., mely szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott az 1951. évi 20. tvr.-nél.¹² Előzetes állami hozzájárulás kellett a katolikus egyházon belüli kinevezésekhez és elmozdításokhoz, legyen szó püspöki székről vagy városokban, járási székhelyeken lévő plébánosi állásokról, az egyházi oktatásban a felsőfokú tanintézmények vezetőiről, tanáiraikról, de akár a középiskolai igazgatói tisztségről. A tvr. hatályát kiterjesztették a református és az evangélikus egyház, valamint az izraelita felekezet bizonyos vezető tisztségviselőinek kinevezési és felmentési gyakorlatára is, amelyekhez szintén az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása volt szükséges. A tvr. rendelkezéseit visszamenőleges hatállyal, 1956. október 1-jétől léptették érvénybe. 1957-ben újjászervezték a békepapi mozgalmat,¹³ megalakult az Országos Béketanács Református, majd Katolikus Békebizottsága. A katolikus püspöki kar 1957-ben saját szervezésében létrehozta a békemunkát irányító Opus Pacist, így kíván-

¹⁰ Balogh–Gergely, 2005, 959. A rendelet csak a katolikus egyházra vonatkozott.

¹¹ Izsák, 1998, 363.

¹² Balogh–Gergely, 2005, 981–982.

¹³ 1950. augusztus 1-jén a hatalom támogatásával életre hívott papi békemozgalom, a Katolikus Papok Országos Békebizottsága volt, mely a rendszerrel együttműködő, azt hallgatólagosan vagy tevőlegesen is támogató katolikus papokat foglalta magában. 1956-ban, Mindszenty József bíboros kiszabadulását követően több egyházmegyei és országos vezető állásban lévő békepapot eltávolított pozíciójából. A békepapi mozgalom történetével kapcsolatban lásd: Pál, 1995.

ván elkerülni, hogy a békepapság megossa a klérust. Miután azonban lojális ordináriusok kerültek az egyház élére, az Opus Pacis fokozatosan elvesztette jelentőségét.¹⁴

Megszorító intézkedései ellenére a Kádár-korszak egyházpolitikáját az jellemezte, hogy megpróbálta a Rákosi-rendszert túlélő egyházakat felhasználni az állam, a párt érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására. Tevékenységüket – ellenőrzött keretek között – folytathatták, sok esetben jobb körülmények között, mint korábban, de cserébe az állampárt politikájának támogatására kellett buzdítaniuk híveiket.¹⁵ Az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1958. június 10-i határozatáról szóló tájékoztatóban megfogalmazták a következő évtizedek egyházpolitikájának alaptézisét, miszerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés.”¹⁶ 1958-tól a sztálinista módszereket fokozatosan a kifinomultabb eszközök váltották fel.¹⁷ A kialakuló népfrempolitika sikerét jelezte, hogy az egyházakon belül egyre inkább az állam iránti lojális irányvonal került előtérbe, amit az 1958. júniusi határozat is szorgalmazott.¹⁸ A harcot immár a vallásos világnézet és nem az egyház ellen kellett megvívni, ezért vált hangsúlyossá az ideológiai oktatás: „a proletárdiktatúra államának egyik fő feladata az egész nép szocialista átnevelése”.¹⁹

A békemozgalom erősítése, a lojális egyházi személyek támogatása, a társadalom folytatólagos ateista ideológiai dresszírozása volt a cél, és kategorikusan kizárták annak a lehetőségét, hogy az egyházak a meglévő jogi kereteken túl az ifjúság nevelésével is foglalkozhassanak.²⁰ A vallásszabadság „csupán a templomban gyakorolható vallásosságot” jelentette.²¹ Bár a szigorítás és a túrés egyházpolitikája váltakozott, az MSZMP PB 1968. március 4-ei határozata már alapvetően sikeresnek ítélte az előző tíz évet.²² Az állam és az egyházak kapcsolatának erősítését tűzték ki célul, természetesen a párt által meghatározott formában és keretek között. Az

¹⁴ Tomka, 2005, 116–117; Balogh, 1997, 392.

¹⁵ Mészáros, 1994, 200; Gárdonyi, 2004, 28–29; Pál, 1995, 195–199.

¹⁶ Balogh–Gergely, 2005, 1003.

¹⁷ Balogh, 1997, 392–394.

¹⁸ „A megüresedő püspöki és más vezető állásba *kizárólag* lojális egyházi emberek kerülhetnek.” Balogh–Gergely, 2005, 1005.

¹⁹ Köbel, 2005, 133.

²⁰ Balogh–Gergely, 2005, 1006.

²¹ Mészáros, 1994, 202.

²² Köbel, 2005, 137–139.

ún. egyházi reakcióval szembeni politikai fellépés szükségességét továbbra is deklarálták.²³

Az 1970-es évektől kezdve megfigyelhető általános enyhülés az egyházak és az állam viszonyában is éreztette hatását. Az MSZMP PB 1973. december 4-ei és az 1982. február 2-ai határozata az eddig folytatott egyházpolitika helyességét a kitűzött elvek, valamint célok megvalósulásában látta, ezért ennek folytatását mondta ki, továbbá együttműködő partnerként a „törvényes egyházi vezetés” támogatására szólította fel az állami és társadalmi szerveket.²⁴ Az MSZMP PB 1982. február 2-ai határozata azonban a lojális egyházi vezetéssel szembehelyezkedő egyházi csoportokkal kapcsolatban elsősorban már nem állami fellépést irányzott elő, hanem annak megoldását belső ügyökké minősítve, azt vezetőik feladatává tette.²⁵ 1983-tól kezdve az „egyházi reakció” kifejezést az enyhébb „egyházi ellenzék” kifejezés kezdte felváltani.

A nyolcvanas évek közepétől a nemzetközi politikai életben zajló változások, továbbá a hazai gazdaságban jelentkező problémák az állampártot egyházpolitikájának újragondolására készítette. Az addigi rendeletek sokaságára épülő kapcsolati rendszer helyett egy új, átfogó, az állam és az egyházak viszonyát szabályozó törvény előkészítésének igénye merült fel. 1989. május 16-án fogadták el a korszak utolsó nagy egyházpolitikai határozatát, amely továbbra is sikeresnek minősítette az 1958 óta kialakított állam és egyház kapcsolatát. Kimondta az állam párttól független egyházpolitikáját, tartalmi, szervezeti reformokat ígért ennek megvalósításában, valamint törvényi szabályozásban kívánta biztosítani a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesülését.²⁶ Az MSZMP KB 1989. július 28-ai állásfoglalása már együttműködést ajánlott az egyházak, felekezetek, vallási közösségek számára a lelkiismereti és vallásszabadság biztosításához, amely „nemzeti céljaink elérésének és társadalmi eszményeink megvalósításának egyik elengedhetetlen feltétele.”²⁷

Ezt követően azonban az 1989-es esztendő hatalmas változásokat hozott: jogutód nélkül szűnt meg az MSZMP és az ÁEH, létrejött a többpártrendszer, október 23-án kikiáltották a köztársaságot, így véget ért a

²³ Tabajdi–Ungváry, 2008, 45.

²⁴ Köbel, 2005, 139–142.

²⁵ Ilyen csoport volt a katolikus egyházon belül a bulányisták és a regnumisták, a református egyházon belül a betánisták csoportja; a Szabadegyházak Tanácsa tagegyházai között az adventisták és a metodisták körében kialakult mozgalmak. Köbel, 2005, 141.

²⁶ Köbel, 2005, 145–146; Tabajdi–Ungváry, 2008, 47–48.

²⁷ MSZMP határozatai. 625.

pártállami diktatúra. Az 1990. évi IV. tv. már biztosította az állam és az egyházak szétválasztását, a lelkiismereti és a vallásszabadság kérdésének érvényesülését.²⁸

A belső reakció elhárítása és az egyházak

Az egyházpolitika irányvonalának az állampárt által kijelölt úton tartásában kitüntetett szerepe volt a magyar államvédelmi, majd állambiztonsági szerveknek. Már 1945-ben megalakult az MKP által kézben tartott Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának és a Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya (PRO). 1946-ban ezen osztályokat egységesítették Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) néven, amelyet országos hatáskörű szervként közvetlenül a belügyminiszter felügyelete alá rendeltek.²⁹ A PRO iratai között található 1945-ben kiadott 10. és 47. számú körövényből kiderül, hogy a nyomozó főcsoportok számára meghatározott szakfeladatok között az egyházak tevékenységének figyelemmel kísérése még nem szerepelt.³⁰ Az ÁVO feladatai között már megtalálható az egyházakkal szembeni fellépés.³¹ Az ÁVO szervezeti felépítéséről 1948. július 6-án készített jelentés szerint hat alosztály működött Budapesten, melyek közül a III. alosztály végezte az egyházakkal szembeni elhárítást.³² Ezt alátámasztja egy 1969-ben készített emlékeztető, mely az 1947–48-as évekre vonatkozóan az ÁVO 3. alosztálya feladatkörének jelöli meg az egyházak megfigyelését, a róluk való adatgyűjtést.³³ Az 1948-as szervezeti felépítésről szóló jelentés alapján az egyházi szervezetekben és társadalmi egyesületekben a VII. alosztály végzett hírszerző tevékenységet.³⁴ Más dokumentum az „alosztály” elnevezés helyett a „vonal” kifejezést használja. Egy 1948. június 14-én kelt, Hamvas Endre csanádi püspökről szóló jelentés, valamint a szintén ez évben ké-

²⁸ Balogh–Gergely, 2005, 1234–1241.

²⁹ Palasik, 2000, 34–40; Cseh, 1999, 73–74.

³⁰ ÁBTL 1.1. – 10/1945. június. 5. Budapesti Főkapitányság PRO I. alosztályvezetői utasítása. 1. doboz (a továbbiakban: d.); ÁBTL 1. 1.– 47/1945. november 22. Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályvezető körövénye. 1. d.

³¹ ÁBTL 1. 2. Politikai hangulatjelentések. 5. d; Gyarmati, 2000, 108; 117.

³² ÁBTL 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 19. A 29 fővel működő alosztály feladatkörében szerepelt: egyházi vonalról információszerezés, tájékoztatás (pl. püspökkari konferenciákról), az egyházi tevékenység valamennyi területének feldolgozása, egyházi kémkedés elhárítása.

³³ ÁBTL 2. 1. XI/5. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére 45.

³⁴ ÁBTL 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 19.

szített hangulatjelentések között a tárgy megnevezése felett a „III. vonal” kifejezés található az „alosztály” helyett.³⁵

1948 szeptemberétől már közvetlenül a Belügyminisztérium (BM) felügyelete alá helyezték, és nevét Államvédelmi Hatóságra (ÁVH) változtatták. Ekkortól az egyházakkal kapcsolatos kérdések valószínűleg a „B” ügyosztályhoz tartozhattak, ahol a belföldi ügyek felderítésével a III. alosztály foglalkozott.³⁶

Az ÁVH 1950-től már önálló, csak a Minisztertanácsnak alárendelt állambiztonsági szervként funkcionált,³⁷ amelynek szervezeti keretein belül az I. Főosztályhoz tartozott a „Belső reakció elleni harc” osztálya, az I/2. osztály.³⁸ Ezen belül a „b” jelű alosztály feladata volt mind a történelmi egyházak, mind a kisegyházakkal, szektákkal szembeni elhárítás (figyelés, felderítés, bomlasztás stb.).³⁹

Sztálin halálát követően a Magyarországon is meginduló belpolitikai változások az ÁVH-t is érintették. Megszüntették önállóságát, és a BM szervezetébe tagolták be, de a vezetők nagy része az államvédelmisek közül került ki.⁴⁰ Az 1953 júliusától átalakuló BM államvédelmi osztályai közül a IV. számú feladatköre volt a belső reakció elhárítása,⁴¹ a „klerikális reakcióval” az 5. alosztály foglalkozott.⁴² A levéltári dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy 1955-ben ismét átalakították az alosztályi szervezetet. Az 1950–51 folyamán nyitott személyi és objektum dossziék alapján kimu-

³⁵ ÁBTL 1. 2. Politikai hangulatjelentések 5. d. 858; 902; 1004; 1198. ÁBTL 3. 1. 5. O–12817/1. Dr. Hamvas Endre. 76.

³⁶ ÁBTL 2. 1. XI/4 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 53; Cseh, 1999, 76.

³⁷ M. Kiss, 2000, 137.

³⁸ ÁBTL 2. 1. XI/5 Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére 50.; Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) XIX–B–1–au 1.cs. iktatószám nélküli. 26.d.

³⁹ Az alosztályok azonosítása sajnos az államvédelmi/állambiztonsági szervek szervezésével, működésével kapcsolatos dokumentumok hiányos volta miatt csak közvetve, más iratok segítségével lehetséges. Az ÁVH I/2–b alosztály azonosítása az 1950–52 között egyházi személyek tevékenységének felderítésére nyitott személyi dossziék alapján történt, amit a hely szűke miatt csak néhány példával igazolok: ÁBTL 3. 1. 5. O–12547/1. Badalik Bertalan 1; ÁBTL 3. 1. 5. O–9150. Ravasz László 1; ÁBTL 3. 1. 5. O–9391. Dr. Csiki Gábor 1; ÁBTL 2. 1. IV/15. Dr. Gálos Henrik. 22.

⁴⁰ Kajári, 2000, 157.

⁴¹ ÁBTL 2. 1. XI/5. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére. 51.

⁴² Az alosztály azonosítása a korszakból származó dossziékban található iratok alapján történt, amit csak néhány példával támasztok alá: ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 62; ÁBTL 3. 1. 5. O–18635/1. „Váci Püspökségen lévő reakció”. 100; ÁBTL 3. 1. 5. O–9938/1. Burka Kelemen 103; ÁBTL 3. 1. 5. O–16132. „Szolidaritás” H.T.SZ. 36; ÁBTL 2. 1. IV/44–1. Zsidó Hitközség. 231.

tatható, hogy a katolikus egyház a IV/5., a protestáns egyházak, kisegyházak, szekták a IV/6. alosztály feladatkörébe tartoztak.⁴³

Egy 1956. július 14-ei keltezésű irat szerint további átszervezésre készült javaslat még a forradalom előtt. A IV. osztályt „Belső reakció ellen harcoló főosztállyá” szervezték át, amelynek IV/3. osztálya a „Klerikális reakció elleni elhárító osztály” volt.⁴⁴ Az osztályon belül – a javaslatához készült 1. számú melléklet alapján – két alosztályt terveztek létrehozni: a IV/3–a-t a katolikus klérus elleni harc, a IV/3–b-t pedig a protestáns egyházak és a különböző vallási szekták ellenséges elemei elleni harc alosztálya néven. Az osztályhoz tartoztak még a vidéki instruktorok, valamint a 20-as objektum, ami a IV/3–a alosztály mellé rendelt önálló speciális szakcsoport volt.⁴⁵ Ez a szervezeti változás 1956. október elejétől rövid ideig élt, így csak kevés feltárt dokumentum támasztja alá megvalósulását.⁴⁶

További átszervezésekre azonban már nem került sor, mert a forradalom elsöpörte az ÁVH-t is. Nagy Imre miniszterelnök 1956. október 28-án mondott rádióbeszédében eleget tett az ÁVH megszüntetését követelő társadalmi igénynek: bejelentette, hogy feloszlítja a rend helyreállítását követően az ÁVH-t.

A szabadságharc leverését követően maga a Kádár-kormány gondoskodott róla, hogy a politikai rendőrség a régi formájában (ÁVH) újra ne szerveződhessen meg, bár tagjainak jó részét továbbra is a rendvédelmi szervek kötelékében hagyták.⁴⁷ Az állambiztonsági feladatok ellátásáról azonban gondoskodni kellett. Az 1956. évi 35. számú tvr. „az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények nyomozását a rendőrség hatáskörébe utalta”.⁴⁸ A Országos Rendőr-főkapitányság keretei között újra-

⁴³ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 188; ÁBTL 3. 1. 5. O–11538. Győr Római Katolikus Egyházmegye. 128; ÁBTL 3. 1. 5. O–11516/1. Regnum. 42; ÁBTL 3. 1. 5. O–9041. Turóczy Zoltán. 152, 154; ÁBTL 3. 1. 5. O–9152. Győri Elemér. 29; ÁBTL 3. 1. 5. O–9150/2. Dr. Ravasz László. 200; ÁBTL 3. 1. 5. O–9391/1. Dr. Csiki Gábor. 111, 112; ÁBTL 3. 1. 5. O–8980. Papp Kálmán. 44; ÁBTL 2. 1. IV/44–1. Zsidó Hitközség. 173.

⁴⁴ MOL XIX–B–1–au 1. csomó (a továbbiakban: cs.) iktató szám. 33–437/56. 26. d.

⁴⁵ Sajnos e két szervezeti egységről a javaslat bővebb információt nem ad. A 20-as objektum jelentőségét azonban mutatja az, hogy 21 főt kívántak itt foglalkoztatni a Főosztály státuszainak keretein felül, míg a IV/3. osztályon összesen 25 fő dolgozott volna. MOL XIX–B–1–au 1. cs. iktató szám. 33–437/1/56. 26. d.

⁴⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–9938/1. P. Burka Kelemen. 271; ÁBTL 3. 1. 5. O–9398. „Sátánok”. 396.

⁴⁷ Pintér, 2000, 226–235.

⁴⁸ Cseh, 1999, 79.

szerveződő Politikai Nyomozó Főosztályon belül 1957. január elejétől május elejéig a II/3–c alosztály feladatáknak dokumentálható az egyházakkal szembeni elhárítás.⁴⁹

1957 májusától a BM Politikai Nyomozó Főosztály V. osztályának volt a feladata belső reakció elleni elhárítás, amely magában foglalta az egyházak tevékenységének megfigyelését.⁵⁰ A szervezeti felépítéséből kiderül, hogy 1957 decemberétől a BM II. főosztály 5. osztálya volt a felelőse a „belső reakció elhárításá”-nak (146 fővel), az egyházakkal szembeni állambiztonsági munkát pedig a II/5–c alosztály látta el 16 fővel.⁵¹ Az alosztály munkájában nem választották még külön a katolikus, a protestáns, a kiségyházakkal és a zsidó felekezettel szembeni állambiztonsági tevékenységet. Az II/5–f alosztály feladata az ifjúság és az oktatás, a tudományos élet, a sport területén történő elhárítás volt.⁵² Az állambiztonsági iratok alapján megállapítható, hogy az illegális egyházi-ifjúsági szervezkedések, a szerzetesrendek tevékenységének felderítését is a II/5–f alosztály végezte el.⁵³ Ez a szervezeti felépítés 1962-ig maradt fenn.

A Szovjetunióban 1961-ben Hruscsov pártfőtitkár az SZKP kongresszusán felgyorsította a desztalinizáció folyamatát. 1962-ben az MSZMP PB és KB ülésein a Rákosi-korszak törvénytelenégeiről tárgyaltak, és lezárták a koncepciók perék felülvizsgálatát. Nyitás következett be a külpolitikában, 1963-ban az ENSZ-ben levették napirendről a magyar kérdést, cserében politikai alapon nyugvó amnesztiát hirdettek 1956 elítélteinek.

⁴⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 223; ÁBTL 3. 1. 5. O–12302/5. Endrey Mihály. 28, 95; ÁBTL 3. 1. 5. O–11516/1a. Regnum. 426; ÁBTL 3. 1. 2. M–29600. „Tolnai Lajos”. 66; ÁBTL 3. 1. 2. M–37478. „Xavér”. 12. Néhány adatból úgy tűnik, hogy 1957 márciusának elején pár napig a II/1–jelölést alkalmazták az alosztály jelentéseinek a fejlécén. Takács, 2010. A belső reakció elleni elhárító osztály 1956–62. Szervezettörténeti vázlat. Betekintő 2010/1. 13. szám.

⁵⁰ Ekkor még az osztályokat római számokkal jelölték. MOL XIX–B–1–au 1. cs. 26. d.

⁵¹ „Klerikális reakció elleni elhárítás alosztály” elnevezést kapott az alosztály. MOL XIX–B–1–au 27–286/57. 1. cs. 26. d.

⁵² Uo. A szervezeti felépítést tartalmazó ábrán csak az ifjúsági vonal van feltüntetve, az oktatás a tudományos élet, a sport területén az „ellenséges elemek” elhárításának feladatát jelenleg az ÁBTL-ben őrzött dossziék alapján lehet dokumentálni. ÁBTL 3. 1. 2. M–17379. „Arató”. 68; ÁBTL 3. 1. 2. M–13236. „Vámos József”. 5; ÁBTL 3. 1. 2. B–93036 „Krasznai” 3; ÁBTL 3. 1. 5. O–16537/48. Horn Emil. 8; ÁBTL 4. 1. A–985/2. Ifjúsági és tudományos területtel kapcsolatos anyagok. 1–14.

⁵³ ÁBTL 3. 1. 2. M–28500. „Vértes László”. 225; ÁBTL 3. 1. 2. M–34203/2. „Ráckevei”. 92; ÁBTL 3. 1. 5. O–12311/1. „Felkészülők”. 196; ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/3. „Canale”. 29.

1959 és 1961 között kollektivizálták a mezőgazdaságot. A konszolidációs folyamat lezárásaként a párt 1962-ben tartott VIII. kongresszusán kijelentették: a szocializmus alapjainak lerakása befejeződött.⁵⁴ Ezek a folyamatok nem hagyhatták érintetlenül a BM szervezetét sem.

1962 augusztusában zajlott le a Kádár-korszak állambiztonsági szolgálatainak legnagyobb mértékű átalakítása, amely lényegében a rendszerváltásig meghatározta azok működési formáját. A személyi változások mellett a szervezeti keretek átalakításán volt a hangsúly. A főosztályi tagolódást felváltotta a főcsoportfőnökségi és a csoportfőnökségi struktúra, amelyben a III. Főcsoportfőnökség hatásköre volt az állambiztonsági feladatok ellátása.⁵⁵ Öt csoportfőnökség és hat önálló osztály jött létre, amelyek közül a hírszerzés (BM III/I.) és a kémelhárítás (BM III/II.) a korábbinál nagyobb szerepet kapott. A megyei rendőr-főkapitányságok politikai osztályai a BM központi osztályok helyi szerveiként funkcionáltak. 1962. augusztus 29-én Borgos Gyula rendőr ezredes, a BM Titkárság vezetője által készített Körlevélből kiderül, hogy a Belső Reakció és Szabotázs-elhárító Csoportfőnökségen belül (BM III/III.) az 1. osztály feladata volt a „belső reakció” elleni küzdelem, az osztály vezetésével Eperjesi László rendőr alezredest bízták meg.⁵⁶ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött dossziék alapján nyomon követhető, hogy az osztályon belüli elhárítási területek felosztásában a korábbi II/5–c alosztály feladatait a BM III/III–1–c alosztály vette át,⁵⁷ míg a II/5–f alosztály munkáját a továbbiakban a BM III/III–1–f alosztály látta el.⁵⁸

A III/III. Csoportfőnökség ezen tagolása azonban csak az év végéig maradt így. 1962 decemberében az addig meglévő két osztályt szétbontották. A szabotázs-elhárítással a III/III–4. osztály foglalkozott tovább, az egyházak tevékenységének ellenőrzését a III/III–2. osztály feladatai közé sorolták.⁵⁹ A levéltári források alapján az derül ki, hogy az osztály két alosztályra tagolódott: a III/III–2–a alosztály végezte az egyházakkal

⁵⁴ Gyarmati, 1997, 227–232.

⁵⁵ Cseh, 1999, 80.

⁵⁶ MOL XIX–B–1–au 1. cs. BM Titkárság 10-1513/1962. 26. d. A vezető pozíciót betöltő államvédelmi/állambiztonsági tisztek életrajzához lásd ÁBTL honlapja: www.abtl.hu

⁵⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/2. „Canale”. 258; ÁBTL 3. 1. 2. M–32404/2. „Szamosi László”. 151; ÁBTL 3. 1. 2. M–29600. „Tolnai Lajos”. 384; ÁBTL 3. 1. 2. M–40918/1. „Szaniszló Pál”. 238, 261; ÁBTL 3. 1. 2. M–37478. „Xavér”. 217.

⁵⁸ ÁBTL 3. 1. 2. M–28500. „Vértes László”. 232; ÁBTL 3. 1. 2. M–34203/2. „Ráckevei”. 94; ÁBTL 3. 1. 5. O–12311/2. „Felkészülők”. 67; ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/3. „Canale”. 162.

⁵⁹ Az ÁBTL archontológiai és szervezettörténeti kutatásai. (Kézirat, 2009.)

(katolikus, protestáns, zsidó, kisegyházak) szembeni elhárítást,⁶⁰ és valószínűleg a III/III-2-b alosztály feladata az ifjúsági vonalon, az oktatás területén történő elhárítás volt.⁶¹ Azonban úgy tűnik, hatásköri átfedések voltak e két alosztály munkájában, mert több dossziében található irat is azt bizonyítja, hogy a III/III-2-b alosztályon az ifjúság vallásos nevelésének-oktatásának megakadályozásával és a szerzetesrendek tevékenységének felderítésével is foglalkoztak.⁶²

1966-ban újból átszervezték a BM III/III. Csoportfőnökség osztálystruktúráját. Az „egyházi részleg” a korábbi Népgazdasági Elhárító Osztály helyét örökölte a szervezeti kereteken belül, mert a „népgazdaság területén folyó ellenséges tevékenység elhárítása” átkerült a BM III/II. Csoportfőnökség hatáskörébe.⁶³ Ekkortól kezdve a rendszerváltásig a BM III/III. Belső Reakció Elhárítási Csoportfőnökség 1. osztálya lett felelős az egyházakkal szembeni elhárításért.⁶⁴ Az osztályt két alosztályra bontották. A III/III-1-a alosztály a katolikus egyház,⁶⁵ a III/III-1-b alosztály a protestáns egyházak állambiztonsági ellenőrzését látta el.⁶⁶ Ez a struktúra rövid

⁶⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O-12547/7. Badalik Bertalan. 62; ÁBTL 3. 1. 5. O-12302/3. Endrey Mihály. 168; ÁBTL 3. 1. 5. O-12817/13. Dr. Hamvas Endre. 178; ÁBTL 3. 1. 5. O-13599/1. Evangélikus egyházi reakció. 97; ÁBTL 3. 1. 5. O-13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 392; ÁBTL 3. 1. 5. O-13586/1. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása. 107, 295; ÁBTL 3. 1. 5. O-13616. „Exodus”. 10.

⁶¹ ÁBTL 3. 1. 2. M-30343. „Kovács István”. 5; ÁBTL 3. 1. 2. M-29549. „Torday Sándor”. 8; ÁBTL 3. 1. 5. O-16616/262. Kolonits Ferenc. 74.

⁶² ÁBTL 3. 1. 2. M-28500/1. „Vértes László”. 6; ÁBTL 3. 1. 2. M-37069/2. „Szenási”. 3; ÁBTL 3. 1. 2. M-34203/2. „Ráckevei”. 216; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1091/1. „Perry Ralph”. 200; ÁBTL 3. 2. 3. M-1820/1. „Salzner Richard”. 323; ÁBTL 3. 1. 5. O-12893/7. „Konspirálók”. 71. „Kertészek”. 127.

⁶³ ÁBTL 4. 2. 10-21/23/1. (1966. május 2.) A 0023/1966. számú belügyminiszteri parancs. 13. d.

⁶⁴ Az ÁBTL archontológiai és szervezettörténeti kutatásai. (Kézirat, 2009.); A források alapján úgy tűnik, hogy a zsidó felekezettel szembeni állambiztonsági tevékenységet a BM III/II-5-a, majd a III/II-4-a alosztály látta el. ÁBTL 3. 1. 2. M-37478/2. „Xavér”. 71; ÁBTL 3. 1. 2. M-37477. „Fecske Pál”. 6. A zsidó felekezettel szembeni elhárítás 1975-ben a BM III/III-1-c alosztály feladatai közé került. ÁBTL 3. 1. 2. M-39016. „Viola”. 7; ÁBTL 3. 1. 2. M-37477/4. „Fecske Pál”. 8. Egy 1981-es dokumentum már, mint a BM III/III-1-c alosztály izraelita egyházi reakciós vonalának nevezi a zsidó felekezettel szemben végzett állambiztonsági tevékenységet. ÁBTL 3. 1. 2. M-39016. „Viola”. 264.

⁶⁵ ÁBTL 3. 1. 2. M-32402. „Mátyási Miklós”. 77; ÁBTL 3. 1. 2. M-30613/3. „Kiss János”. 68; ÁBTL M-37075. „Tanár”. 26; ÁBTL 3. 1. 9. V-238. Dr. Széll Kálmán és társai. Pétery József volt váci püspök anyaga. 5.

⁶⁶ ÁBTL 3. 1. 2. M-32404/5. „Szamosi László”. 340; ÁBTL 3. 1. 2. M-29600/3. „Tolnai Lajos”. 7; ÁBTL 3. 1. 2. M-40918/3. „Szaniszló Pál”. 123; ÁBTL 3. 1. 5. O-13142.

időn belül, 1967 nyarától ismét kissé módosult. Az állambiztonsági iratok szerint 1967. június végétől a protestáns egyházakkal szembeni elhárítás átkerült az ekkor létre hozott III/III-1-c alosztály feladatkörébe.⁶⁷ Vélelmezhetően ugyanekkor a III/III-1-a alosztály tevékenységi köréből kiemelték a szerzetesrendek tevékenységének figyelését, ellenőrzését, amelyet egy új, önálló alosztály, a III/III-1-b hatáskörébe utaltak.⁶⁸ Ezt a változást támasztja alá a BM Állambiztonsági Szakbizottsága által a Belső Reakció Elhárítási Csoportfőnökség feladatainak, működési rendjének, struktúrájának kialakítására tett 1971-es javaslata, amelyben a III/III-1-b alosztály feladatai közül kiemelte a legális szerzetesrendekkel (bencések, ferencesek, piaristák és a szegény iskolanővérek) szembeni állambiztonsági feladatokat, s azokat a III/III-1-a alosztály tevékenységi körébe utalta.⁶⁹ A III/III-1-b alosztály illetékességi körében csak az illegális szerzetesrendek tevékenységének felderítése maradt. Ezt a változtatást a dokumentum a mindkét alosztályon kívánatos „egységes profil” kialakításával indokolta. A III/III-1-c alosztály munkája nem változott, továbbra is a „protestáns egyházakban és a szektákban lévő ellenséges elemek elhárítása” volt a célja. A BM III/III. Csoportfőnökség 1972. április 1-jén kiadott ügyrendjében található szervezeti felosztásában a BM III/III-1. osztályt mint az egyházak vonalán tevékenykedő ellenséges elemeket elhárító osztályt említi, melynek feladatairól is tájékoztatást ad a dokumentum.⁷⁰

A BM III/III. Csoportfőnökség 1989-es állománytáblázatában található az Egyházi Reakció Elhárító Osztálynak az a hármas tagolása, amely 1990-ig fennmaradt: a III/III-1-a alosztály a római katolikus egyházzal szembeni, a III/III-1-b alosztály a római katolikus egyházi vezetéssel és intézményekkel szembeni, a III/III-1-c alosztály a protestáns és más egyházakkal, illetve szektákkal szembeni elhárítás feladatát végezte.⁷¹

„Táborozók”. 8; ÁBTL 3. 1. 5. O-13652/2b. Keresztény Békekonferencia. 441, 465, 466; ÁBTL 3. 1. 5. O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció. 152, 172.

⁶⁷ ÁBTL 3. 1. 2. M-32404/5. „Szamosi László”. 578; ÁBTL 3. 1. 2. M-29600/3. „Tolnai Lajos”. 290; ÁBTL 3. 1. 2. M-40918/1. „Szaniszló Pál”. 235; ÁBTL 3. 1. 5. O-13142/1. „Táborozók”. 222; ÁBTL 3. 1. 5. O-13599/2. Evangélikus egyházi reakció. 173.

⁶⁸ ÁBTL 3. 1. 2. M-34203. „Ráckevei”. 315; ÁBTL 3. 1. 2. M-37076/2. „Feledi Zsolt”. 8; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1091/1. „Perry Ralph”. 216; ÁBTL 3. 1. 5. O-20034 „Építők” 193.

⁶⁹ MOL XIX-B-1-au 2. cs. 26. d.

⁷⁰ ÁBTL 4. 2. 80-223/1972. A BM III/III. Csoportfőnökség ügyrendje. 16.

⁷¹ ÁBTL 1. 11. 6. 16-80/73/1989. BM III/III. (Belső reakció elhárító) Csoportfőnökség állománytáblázata; Cseh, 1999. 88-89. Sajnos az iratokból nem derül ki, hogy mikor lépett érvénybe az állománytáblázat.

Hírszerzés és az egyházak

Az állambiztonsági szervek természetesen nemcsak a hazai egyházakkal szemben végezték a munkájukat, hanem igyekeztek a külföldön élő egyházi személyek, intézmények tevékenységének felderítésével is információkat gyűjteni. Ezzel a feladattal a hírszerzés, illetve a kémelhárítás foglalkozott.⁷²

A második világháborút követően önálló szervként a politikai rendőrségen belüli hírszerzés csak 1950. január 1-jén, a Minisztertanácsnak alárendelt ÁVH keretében az I. főosztály 5. osztályaként jött létre.⁷³ Az osztályon belül a „c” alosztály feladata volt a Vatikán elleni hírszerzés, az egyházi emigráció tevékenységének felderítése. 1950 szeptemberében a hírszerzés a III. főosztály vezetőjének irányítása alá került, és önálló, Államvédelmi Hírszerző Osztály néven és X/3-as számon működött tovább.⁷⁴ A változások kismértékben érintették az alosztályok feladatköréit is. A I/5–c alosztály munkáját a X/3–c alosztály vette át, kivéve az emigrációs vonalat, amely a X/3–d alosztályhoz került. 1951. szeptember 28-án az osztályt a VIII. főosztállyá szervezték át, amely két évig Hírszerző Főosztály néven működött.⁷⁵ Ekkoriban kristályosodtak ki azok a szakterületek, amelyek, bár még sokszor átalakították a hírszerzés szervezetét, de lényegében a követendő fő irányvonalakat jelentették. A VIII. főosztály keretein belül a 3. osztály foglalkozott a nyugat-európai és olasz mellett a vatikáni vonalon kitűzött célok megvalósításával. Amikor 1953-ban betagolták az ÁVH-t a BM szervezetébe, a hírszerzés először a II. osztály, majd 1955-től a II. főosztály elnevezést viselte, a BM ÁVH 1956. október 28-ai felosztásáig. A VIII/3. osztály feladatát a II/3. osztály látta el.

A szabadságharc bukását követően a hírszerzést 1957 januárjától májusig a Honvédelmi Minisztérium keretein belül önálló csoportfőnökségi jogkörrel felruházza szervezték újjá.⁷⁶ 1957 májusától, amikor újra megalakították a BM-en belül a politikai nyomozó szerveket, a hírszerzés a II.

⁷² A politikai hírszerzés szervezettörténeti változásainak legalaposabb összefoglalója: Tóth, 2009.

⁷³ 1950-ig az ÁVO és az ÁVH különböző osztályai foglalkoztak mindenféle hírszerzéssel. ÁBTL 2. 1. XI/4. Javaslatok a BM és az ÁVH szervezeti felépítésére, jelentések és kimutatások 53. Gyarmati, 1999, 138.

⁷⁴ ÁBTL 2. 8. 1. 34/1950. ÁVH, Bp. Állományparancs I. 1950. 08. 25. In. Tóth, 2009.

⁷⁵ Boreczky, 1999, 106.

⁷⁶ ÁBTL 1. 6. BM II/3. osztály – V. tétel – szám nélkül. Javaslat a 3. Csoportfőnökség szervezeti felépítésére és feladataira In. Tóth, 2009.

főosztály 3. osztálya lett.⁷⁷ Az állambiztonsági iratok alapján a BM II/3–e alosztály feladatköre lehetett az egyházi vonalon történő hírszerzés.⁷⁸

Az 1962-es átszervezést követően a hírszerzés a III/I. Csoportfőnökség hatáskörébe került,⁷⁹ és 3. osztálya látta el az egyházakkal szembeni hírszerzés feladatait.⁸⁰ 1964-től egy rövid időre a III/I–4. osztály feladatköre lett az olasz–vatikáni vonalon történő hírszerzés,⁸¹ de az 1966-os átszervezést követően ismét a 3. osztály látta el az egyházi vonalon történő információgyűjtést.⁸² A BM III/I–4., a Külföldi Kémelhárítási Szolgálat Osztályának L alosztálya bizonyíthatóan többször is foglalkozott katolikus és protestáns egyházi személyekkel, intézményekkel kapcsolatos hírszerzéssel.⁸³ 1968-ban újból a BM III/I–4. osztály feladatai közé került a Vatikán és a papi emigráció elleni hírszerzés,⁸⁴ majd az 1971-es átszervezését követően az Izrael irányába történő információgyűjtés is.⁸⁵ Egy újabb feladatköri változást követően 1981-től a BM III/I–3. osztály végezte a Vatikán, a protestáns világszervezetek, emigrációs vallási központok

⁷⁷ ÁBTL 1. 6. 63–1417/1957. Javaslat a II/3. osztály szervezésére; ÁB 674. Az érvényes miniszteri, miniszterhelyettesi parancsok, utasítások, közös utasítások gyűjteménye. Bp. 1957. In: Tóth, 2009.

⁷⁸ ÁBTL 3. 2. 7 Cs–2/1. „Hontalanok”. 255, 257, 261.

⁷⁹ A BM III/I. Csoportfőnökség vezetőjének 1962. augusztus 15-ei hatállyal Komornik Vilmos rendőr alezredest nevezték ki. ÁBTL 2.8.1. 1019/1962.08.21. BM parancs; Cseh, 1999, 79–80.

⁸⁰ Valószínűleg a Vatikán irányába, emigráns katolikus papokról, intézményekről való hírszerzés a III/I–3–d, a külföldön élő protestáns egyházi személyekről, nemzetközi protestáns szervezetekről a III/I–3–e alosztály gyűjtött adatokat. ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/8a. „Canale”. 210; ÁBTL 3. 1. 5. O–13603. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 227.

⁸¹ ÁBTL 1. 11. 4. BM III/I. Csoportfőnökség állománytáblázata (1964. 04. 27.). In: Tóth, 2009.

⁸² ÁBTL 1. 11. 4. 67–1309/1966. Vázlat a III/I. Csoportfőnökség szervezeti felépítésére. 5. d. Valószínűleg a Vatikán irányába a III/I–3–d; a protestáns egyházi szervezetek felé a III/I–3–j alosztály feladata volt a hírszerzés. ÁBTL 3. 2. 3. Mt–567/1. „Wittmann Karl”. 210; ÁBTL 3. 1. 5. O–13652/2b. Keresztény Békekonferencia. 441.

⁸³ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/9. „Hontalanok”. 7, 15; ÁBTL 3. 1. 5. O–13603/1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése. 481.

⁸⁴ ÁBTL 1. 11. 4. 67–1077/1968. BM III/I. Csoportfőnökség ügyrendje (1968. augusztus 5.). In: Tóth, 2009.

⁸⁵ ÁBTL 4. 1 A–1353/4. A BM III/III. Csoportfőnökség iratai (Feljegyzések ellenséges ideológiák és nézetek terjesztéséről). 1972. A BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökség ügyrendje, 1972. március 10; Cseh, 1999, 83–84. Vélelmezhetően idetartozhatott a protestáns egyházak irányába folytatott hírszerző tevékenység is.

és a cionizmus elleni hírszerzést.⁸⁶ Az 1987-es állománytábla szerint a Nyugat-Európai Osztályon belül az egyházakkal szembeni hírszerzés a III/I–3 osztály „c” alosztályának volt a feladata, ami a rendszerváltásig nem változott.⁸⁷ A csoportfőnökségek közötti kooperációt mutatja egy 1989 januárjában keletkezett, a BM III/III. Csoportfőnökségének az adott évre vonatkozó munkaterve, melyben a Vatikánnal kapcsolatos állambiztonsági munkában szoros együttműködést ígér a BM III/I–3. osztálylyal.⁸⁸

A rendszerváltozást követően az állambiztonsági szervek működése alapvetően megváltozott. Az 1990. évi X. tv. kivette a titkosszolgálati feladatokat a BM kereteiből.⁸⁹ A BM III/III. Csoportfőnöksége jogutód nélkül szűnt meg, a BM III/I. Csoportfőnökség feladatait pedig a később létrehozott Információs Hivatal vette át.

Egyházak a levéltári forrásokban

Az 1945 és 1990 között Magyarországon működő állambiztonsági szervek által keletkeztetett iratanyagok őrzése és jogszabályok szerinti kezelése a 2003. évi III. törvénnyel felállított Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a feladata. A 3864,79 iratfolyóméternyi (ifm) levéltári iratanyag majd minden típusában található az egyházakkal kapcsolatos dokumentum. Mindez alátámasztja azt a tényt, hogy a pártállami egyházpolitika megvalósításában az egyik legfontosabb eszköz az állambiztonsági szolgálatok voltak. Ezek alapvető feladatai közé tartozott a társadalom szövetébe évszázadok alatt beágyazódott egyházak felszámolása, a hitélet és vallásgyakorlás lehetőségének megszüntetése.

⁸⁶ ÁBTL 1. 11. 4. 67–55–16/1982. A BM III/I. Csoportfőnökségen szervezett TÜK oktatás tematikája (1982. 02. 16.). In: Tóth, 2009.

⁸⁷ ÁBTL 1. 11. 4. 4–67–16–444/1/1987. BM III/I Csoportfőnökség állománytáblázata. In: Tóth, 2009.

⁸⁸ ÁBTL 1. 11. 1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai 45–73/3/4/89. 30. d. Mindezt megerősíti egy korábbi, 1988. április 29-én kelt dokumentum, melyben „a Vatikán és más világegyházak elleni hírszerző munka” a III/I–3. osztály feladatai között szerepel. ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/4/1988. 95. d. Jelentés a BM III. Főcsoportfőnökség központi szerveinek vezetői által 1988. május hónapra tervezett vezetői értekezletekről.

⁸⁹ 1990. évi X. törvény a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról.

Az ÁBTL őrzésében lévő állambiztonsági iratokat, azok rendezésekor kialakított levéltári rendszer négy szekcióbba sorolta. Az egyházakra vonatkozóan, a már említett társadalmi szerepüknel fogva, mindegyik szekcióban találhatóak olyan dokumentumok, amelyek velük kapcsolatos információkat tartalmaz, ezért tanulmányomban az ÁBTL fond- és állagjegyzékének alapján igyekszem bemutatni az itt őrzött iratanyagban található egyházakkal kapcsolatos, azokra vonatkozó iratokat.

Az első szekció

Az első szekcióba tartozó 545,55 ifm-nyi levéltári anyag az állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratokat tartalmazza, melynek több fondjában is található egyházakra vonatkozó iratanyag. Az első öt fond az Államrendőrség Vidéki Főkapitányság és a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának (PRO), a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) és az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) iratait foglalja magában, melyekben több helyen is fellelhetünk egyházi vonatkozású iratanyagokat. Ezek közül az 1. 2. fondban, a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának 1,56 ifm-nyi iratainak 5. dobozában található az a töredékes anyag, amely a vidéki rendőrkapitányságok által 1948-ban készített hangulatjelentéseket tartalmazza. Ezek majd mindegyikében olvasható, a 3. alosztály (vonalt) által adott, az egyházakra vonatkozó információ.⁹⁰ A dokumentumgyűjteményben a történelmi egyházak tevékenységéről, a különböző gyűléseken elhangzott felszólalásokról, esetenként miséken vagy búcsúban tartott szentbeszédekről, az egyházak belső életéről, az egyházi személyeket foglalkoztató kérdésekről kaphatunk képet az ÁVO szemüvegén keresztül. Sok jelentés foglalkozik Mindszenty személyével, letartóztatásáról keringő rémhírekkel,⁹¹ de találunk benne feljegyzéseket bérmlásokról, apácák és szerzetesek tevékenységéről, szoborszentelésről, püspöki körlevelekről, hitoktatói értekezletekről, egyházi énekkarok szervezéséről, egyházi iskolák államosításáról, valamint a Mária-év hitbuzgalmi rendezvényeiről. A katolikus egyházon kívül rábukkanhatunk protestáns egyházakról szóló jelentésekre is, melyek közül a református egyházzal készült a legtöbb. Olvashatunk

⁹⁰ ÁBTL 1. 2. Politikai hangulatjelentések. 5. d. A téma feldolgozását lásd: Gyarmati, 1998, 95–111; Gyarmati, 2000, 117–121.

⁹¹ ÁBTL 1. 2. Politikai hangulatjelentések. 5. d. 781, 805, 891.

a debreceni református kollégium támogatására indított gyűjtésről, a kisújszállási gyülekezet új református templomának felavató ünnepségéről.⁹²

Az 1. 6. fondban a Belügyminisztérium (BM) Politikai Nyomozó Főosztály (1957–1962) dokumentumai találhatóak. Ezekben is számos, az egyházakra vonatkozó irat lelhető fel. Egy 1960-ban készített jelentés a katolikus egyház 1956-ot követő helyzetéről, és az egyházon belüli „reakciós erők” tevékenységéről ad képet.⁹³ A forrás kiemeli, hogy a katolikus egyházon belül melyek azok a gócpontok, amikkel szemben az állambiztonságnak fel kell lépnie. Így megemlíti a központi szemináriumból 1959-ben kizárt kispapokat, az illegális ifjúsági szervezeteket és a vezetésükben szerepet játszó jezsuita, cisztercita szerzetesrendet, valamint a regnumi papi közösséget. Egy másik dokumentum az 1960–1961 folyamán a belső elhárítás vonalán realizált ügyeket mutatja be.⁹⁴ Ezek közül számos, az egyházakkal szembeni eljárást is dokumentál a jelentés, amelyben egyházi-ifjúsági szervezkedések, a Regnum Marianum illegális papi közösség, piarista és cisztercita szerzetesek ifjúsági csoportjainak vezetése, irányítása, a Központi Hittudományi Akadémiáról kizárt teológusok ügye, a Katolikus Iparos és Munkásifjak Országos Egyesülete (KIOE), a Katolikus Leányok Országos Szövetsége és a Mária Légió egyházi szervezetének tevékenysége szerepel. A forrás ezen csoportokkal kapcsolatban általánosságban kiemeli, hogy célkitűzésük „rendszerünk megváltoztatása és a magántulajdon szentsége alapján egy keresztény nemzeti állam megteremtése”, melynek „érdekében széles körű rendszerellenes illegális tevékenységet és ellenséges agitációt fejtettek ki és szocialista építésünkkel szembeni ellenállásra buzdították a befolyásuk alá került fiatalokat”.⁹⁵

Az 1. 11. fondba tartoznak a Belügyminisztérium állambiztonsági szerveinek 1962–1990 között keletkezett iratai. Ebben a fondban többek között az 1. 11. 1. állagba tartozó Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság (ÁBMHT) irataiban, az 1.11.4. állagba került III/I. Csoportfőnökség és jogelődjeinek dokumentumaiban, valamint az 1. 11. 6. állagba sorolt BM III/III. Csoportfőnökség és jogelődjeinek az ÁBTL őrzésében lévő iratanyagaiban találhatunk elsődlegesen az egyházakkal kapcsolatos információkat. A több mint 18 ifm-nyi ÁBMHT-iratok között található-

⁹² ÁBTL 1. 2. Politikai hangulatjelentések. 5. d. 891, 1192.

⁹³ ÁBTL 1. 6. 65–2797/2/1960. 8. d. BM II/5. osztály, a belső reakciós erők helyzete.

⁹⁴ ÁBTL 4. 1. A–3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Bp., 1980. 162.

⁹⁵ ÁBTL 1. 6. 65–2060/14/1961. 10. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

ak miniszterhelyettesi (csoportfőnöki), felsőbb szintű vezetői értekezletekről készült jelentések, előterjesztések, emlékeztetők az üléseken elhangzottakról, amelyek nemcsak az egyházakkal kapcsolatos kutatásokhoz nyújtanak segítséget, hanem az állambiztonsági szervezet működésébe is bepillantást engednek.⁹⁶ Egy 1977-ben keletkezett forrásban olvasható, hogy „az ellenséggel szemben vívott harcban az állambiztonsági szervek legfontosabb eszköze a hálózat”.⁹⁷ A dokumentum mellékleteiből kiderül, hogy 1977. június 30-án a BM III. Főcsoportfőnökség (kivéve a III/I.) és a rendőrkapitányságok állambiztonsági szerveinél összesen 6244 hálózati személyt foglalkoztattak, akik közül 421 fő „dolgozott” az egyházi reakció elhárításának területén.⁹⁸ Egy másik 1977-es jelentésben olvasható, hogy „az egyházi reakció az ellenséges tevékenység kifejtésének lehetséges szempontjából az elmúlt években döntően az egyházakon belülről szorult. Elsősorban egyházi vonatkozásban képesek konkrét lehetőségeket keresni, illetve felhasználni reakciós törekvéseik érdekében. Ez arra készítette őket, hogy látszólag egyre inkább az egyház *belső ellenzékeként* lépjenek fel, és támadásukat elsősorban az egyházak lojális erőire, különösen az állammal politikai együttműködésre kész egyházvezetőkre összpontosítsák”.⁹⁹ A dokumentumban utalnak arra, hogy az ilyen típusú egyházi tevékenységet Bulányi György kereten kívüli¹⁰⁰ piarista szerzetes által vezetett és szervezett csoport képviseli, akik a „hivatalos egyházi vezetéstől teljesen független *katakomba egyház* szükségességét hangsúlyozzák, mint az egyház fennmaradásának egyetlen lehetőségét a szocializmus viszonyai között”.¹⁰¹ Az irat utal még a „Regnum Marianum” papi közösségnek a Bulányi-csoporthoz hasonló ellenzéki tevékenységére. A jelentés foglalkozik a református egyházi vezetést bírálókkal (Éliás József), valamint utal a kiségyházakon belüli szakadásokra: az adventista egyházban Egervári Oszkár, a pünkösdista egyházban Ungvári Sándor és Horváth Sándor, a metodista egyházban Iványi Tibor nevét emelik ki. De más, az egyházakhoz köthető ellenzéki csoportosulásokat is említ még a szöveg, akik

⁹⁶ Krahulcsán, 2004, 201–202.

⁹⁷ ÁBTL 1. 11. 1. 45–161/3/77. 89. d. Jelentés a 005/1972. BM számú parancs és szabályzat végrehajtásáról, az állambiztonsági szervek hálózati munkájának helyzetéről. 89.

⁹⁸ A legtöbb ügynököt az ifjúság védelem területén foglalkoztatták, szám szerint 485-öt. Uo. 2. számú melléklet.

⁹⁹ ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/6/a/77. 89. d. Az imperialista hírszerző és propagandaszervek törekvései a belső „ellenzék” kialakítására, az elhárító munka tapasztalatai.

¹⁰⁰ A püspöki kar által a nyilvános működés jogától megfosztott egyházi személy.

¹⁰¹ ÁBTL 1. 11. 1. 45–73/6/a/77. 89. d. Az imperialista hírszerző és propagandaszervek törekvései a belső „ellenzék” kialakítására, az elhárító munka tapasztalatai.

„zavarják az egyházpolitikát, túllépnek az egyházak keretein, tendenciájukban a fennálló társadalmi renddel szembeni hatásokat erősítik”.

Az ÁBMHT megmaradt iratai között találhatóak azok a dokumentumok, melyek megmutatják, hogy a rendszerváltás előtti hónapokban mi volt az állambiztonság koncepciója az egyházakkal kapcsolatban. Egy 1988. március 7-ei parancsnoki értekezletről készült emlékeztetőben a BM III/III-1-a alosztály helyzetéről és feladatairól szóló beszámoló található.¹⁰² Ebben aggodalmukat fejezték ki az egyházak növekvő társadalmi szerepvállalása miatt, amely őket közelebb viheti az ellenzéki csoportokhoz. Az alosztály továbbra is operatív feldolgozás alatt tartotta a bulányista és a regnumos csoportok tevékenységét, mint a két legjelentősebb ügyet, valamint megoldandó problémaként vetette fel a katonai szolgálattal megtagadásának kérdését.

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatervében az 1989-es esztendőre szóló feladatok között az egyházi kérdések közül hármát emelt ki fontosságuk miatt: „Varjak” fedőnéven a bulányista csoportok ellenőrzését, „Egyesülők” fedőnéven a regnumista csoport ellen végzett bizalmas nyomozás folytatását, valamint a hírszerzéssel és a kémelhárítással együttműködve a Vatikánról való információgyűjtést.¹⁰³ A BM III/III-1. osztály 1989. június 13-án tartott osztályértekezletén Horváth József rendőr vezérőrnagy, a BM III/III. csoportfőnöke már az átmenet időszakára fogalmazta meg elképzeléseiket. Eszerint: „Az osztályértekezletet tehát arra kell felhasználni, hogy elindítsunk egy olyan gondolatsort... ,amelyből kiindulva át tudjuk hidalni a következő hetek, hónapok nehézségeit, másrészt el tudunk mozdulni annak az új profiának, funkcionak- és feladatrendszernek az irányába... , amely a következő évtizedekben képes modern felfogásban, a modern államok speciális szolgálataihoz hasonlóan önmagát legitimizálni, elfogadtatni a társadalomban, és ugyanakkor képes arra, hogy a nemzet biztonságát hatékonyan szolgálja, védelmezze.”¹⁰⁴ Horváth a fel-

¹⁰² ÁBMHT 1. 11. 1. 45-73/3-29/88. 30. d. Emlékeztető az 1988. március 7-i parancsnoki értekezletről.

¹⁰³ ÁBTL 1. 11. 1 45-73/3/4/89. 30. d. Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladataira. A dokumentumban utalás található, hogy „Hinduk” fedőnéven bizalmas nyomozással ellenőrzés alatt tartják a Hare Krisna szektát és vezetőit.

¹⁰⁴ ÁBTL 1. 11. 1 45-73/3/43/89. 30.d. Emlékeztető a BM III/III-1. Osztály 1989. június 13-i osztályértekezletéről. Horváth az osztályértekezleten igyekezett megnyugtatni a változásoktól tartó állomány tagjait: „Az alaphelyzet, amit látni kell az, hogy az osztály funkcióira, helyére más szerv nem pályázik és más szervevel nem is lehet helyettesíteni. Nem olyan, mint az ÁEH, hogy meg lehet szüntetni, helyette más szervet létrehozni, lehet más profilt adni. Számunkra a speciális szolgálati jelleg meghatározó marad.

adatokat is meghatározta: további információszerzés arra vonatkozóan, hogy az egyházak milyen politikai irányba mozdulnak el, és ebben kiemelte a hálózati munka még fontosabbá tételét. Kijelentette: „a megnyert hálózati személyekkel olyanfajta emberi viszony kialakítására kell törekedni, amelyben világossá tesszük, hogy mi az egyházak életébe nem akarunk kívülről beavatkozni, hanem az egyházak vezetésénél szeretnénk olyan helyzetet elérni, hogy a kölcsönös érdekelttség és megbecsülés alapján összehangolt lépéseket tehesünk a békés átmenet biztosítása érdekében.”¹⁰⁵ Mindez 1989 júniusában, alig több mint négy hónappal a köztestettség kikiáltása előtt hangzott el.

Az 1. 11. 4. állagában található a BM III/I. Csoportfőnökség és jogelődjei által keletkeztetett 88,68 ifm-nyi dokumentum: osztályértekezletek, felsőszintű párthatározatokhoz kapcsolódó iratok, szervezési kérdések, feljegyzések, kimutatások, jelentések, ötéves munkatervek, éves beszámolók.¹⁰⁶ A hírszerzés minden, a magyar külpolitikát és gazdaságot meghatározó kérdésben gyűjtött információt. A hangsúlyok azonban időszakonként változtak. Az ötvenes években még meghatározó volt a Jugoszlávia irányában történő adatgyűjtés, ami a hatvanas évekre már nem volt jellemző. A hírszerzés tevékenységének irányvonalai és módjai az éves, ötéves munkatervekben és munkabeszámolókból olvashatóak. Ezekből többek között az derül ki, hogy az 1970-es évek közepétől már az egyházi irányvonal elvesztette korábbi jelenőségét. Ezt bizonyítja az 1977 októberében Bogye János rendőr ezredes, főcsoportfőnök-helyettes által a III/I. Csoportfőnökség 1972–1977. évi ötéves terv végrehajtásáról és az 1978–1982. évi ötéves tervjavaslatról készített jelentése. Ebben a maga idején *szigorúan titkos és különösen fontos* minősítéssel ellátott dokumentumból kiderül, hogy a Csoportfőnökség munkájának fő iránya az USA, az NSZK, a NATO, az Európai Gazdasági Közösség, a Szocialista Internacionálé, az európai biztonsági helyzet figyelemmel kísérése és a kínai vezetés elleni hírszerzés kiépítése mellett a gazdasági információk (high-tech) megszerzése volt.¹⁰⁷ Az állambiztonság figyelmét nem kerülhették el az egyházak sem: a magyar emigráns egyházi személyekről, intézményekről, a

---

Lehet az elnevezést, a felügyeletet változtatni, lehet és kell a stílust, a módszert, a fő irányokat újragondolni a munkában, de maga a szervezet és az itt meglévő értékes ember-anyag nem helyettesíthető semmi mással.”

¹⁰⁵ ÁBTL 1. 11. 1 45–73/3/43/89. 30. d. Emlékeztető a BM III/III–1. Osztály 1989. június 13-i osztályértekezletéről.

¹⁰⁶ Az iratanyag jelenleg rendezés alatt áll.

¹⁰⁷ ÁBTL 1. 11. 4. 67–122–17/1977. Ötéves tervek. Jelentés a hírszerzés 1973–1977. évben végzett munkájáról.

Vatikánról, a nemzetközi protestáns szervezetekről, a kiségyházak külföldi kapcsolatairól is gyűjtött információt a hírszerzés.¹⁰⁸ Egy 1969. január 13-án készült jelentésben az olvasható, hogy még 1968-ban a vatikáni irányvonal jelentősnek számított, aminek fontosságát mutatja, hogy az éves beszámolóban közvetlenül az USA és az NSZK után következett.¹⁰⁹

1977-re a hírszerzés egyházi vonalán egyre inkább a nemzetközi protestáns szervezetek tevékenységének felderítése került előtérbe.¹¹⁰ Egy 1977-es jelentésből kiderül, hogy a protestáns hírszerzőhálózat útján szerzett információk egy része a szovjet állambiztonsági szervek asztalán landolt. A hírszerzés ún. aktív intézkedések¹¹¹ megtételével igyekezett az ország és a saját pozícióit erősíteni a nemzetközi életben. Az 1960-as években folytak a Magyar Népköztársaság és a Vatikán közötti tárgyalások a vitás kérdések rendezéséről, melyekben a Szentszék külpolitikáját Agostino Casaroli és Luigi Bongianino vatikáni diplomaták irányították.¹¹² 1968-ban a „Vezér” fedőnevű akcióban sikerült a bizalmatlanabb Bongianinót háttérbe szorítani, hogy a „szocialista államokkal folytatandó tárgyalások hívének ismert Casaroli” irányvonala erősödhesen meg.¹¹³

Az 1. 11. 6. állagába kerültek besorolásra a BM III/III. Csoportfőnökség és jogelődeinek iratai. A 9,69 ifm-t kitevő gyűjteményben parancsok, tájékoztatók, emlékeztetők, a szervezettel és működésével kapcsolatos iratok lelhetőek fel. Számos dokumentumban találkozhatunk a Csoportfőnökség egyházakra vonatkozó tevékenységével. Egy 1961-ben készített tájékoztatóban több, az 1960-as esztendőben és 1961 elején történt egyházi- ifjúsági szervezkedés felszámolásáról kaphatunk képet. A forrásban megnevezik az ellenséges tevékenységet folytatott egyházi csoportokat, szervezeteket: Regnum Marianum, a piarista szerzetesek által folytatott Bulányi-féle ifjúsági közösségek, a Központi Hittudományi Akadémiáról eltávolított teológusok, a Mária Légió, valamint az Ikvay László vezette

¹⁰⁸ ÁBTL 1. 11. 4. E-V/76. Vatikáni-magyar kapcsolatok; ÁBTL 1. 11. 4. E-I/3/76. Vatikán és a katolikus nemzetközi szervezetek helyzete; ÁBTL 1. 11. 4. E-VI/78. Egyházak Világtanácsa; ÁBTL 1. 11. 4. E-VI/1979. Az Egyházak Világtanácsa és más fontosabb protestáns szervezetek.

¹⁰⁹ ÁBTL 1. 11. 4. 67–58/69. Jelentés a BM III/I. Csoportfőnökség 1968. évi tevékenységéről.

¹¹⁰ ÁBTL 1. 11. 4. 67–122–17/1977. Ötéves tervek. Jelentés a hírszerzés 1973–1977. évben végzett munkájáról.

¹¹¹ ÁBTL 4. 1. A–3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Bp., 1980. 11.

¹¹² Casaroli, 2001, 123–171.

¹¹³ ÁBTL 1. 11. 4. 67–58/69. Jelentés a BM III/I Csoportfőnökség 1968. évi tevékenységéről.

keresztény-ifjúsági mozgalom.¹¹⁴ A forrás szerint ezen „szervezkedések” céljai a rendszerváltoztatás, a magántulajdon visszaállítása, a fiatalok valóságos nevelése és a lojális békepapság lejárata voltak.

Egy másik, az 1964 és 1967 között vizsgált összeesküvésügyi ügyekről készült jelentés anyaga két jelentős egyházi szervezkedés ellen indított nyomozást említ meg: az egyik a Rózsa Elemér és Dombi József jezsuita szerzetesek vezetésével kezdeményezett keresztény szocialista társadalmi rend kialakítására történő kísérlet, a másik az Emódi László római katolikus lelkész irányította regnumos csoportok tevékenysége. Mindkettőt felszámolták, és a vezetőket többévi börtönbüntetésre ítélték.¹¹⁵ Egy, az előbb említetthez hasonló, az 1966–1969 közötti bizalmas nyomozások során felderített ügyekben szerzett tapasztalatokat összegző jelentés megállapítja, hogy a vizsgált időszakban az együttműködés a központi és a megyei állambiztonsági szervek között leginkább az egyházi reakció elhárítási vonalán jött létre.¹¹⁶ Az iratból az is kiderül, hogy a lezárt ügyeknek az elhárítási vonalak szerinti százalékos megoszlásában a legnagyobb részét 37,2 %-kal a röpcédulázások képviselték, míg az egyházi reakció a volt uralkodó osztályok tagjai és az ifjúsági vonal után következve csak 16,3 %-ot tett ki. Azonban a folyamatban lévő ügyekben az arány már változott. Bár még mindig a röpcédulázás maradt a figyelem középpontjában (39,5%), de ezt követően az egyházi reakció vonalán zajló ügyek aránya volt a legnagyobb (27%).¹¹⁷

Az 1970. január 16-án megtartott csoportfőnökségi értekezleten Zalai Emil rendőr alezredes, a III/III–1. osztályvezető-helyettese az egyházak tevékenységének felderítésével kapcsolatos állambiztonsági munka változásáról beszélt. „Az egyházi reakció elleni harcban – az állam és egyházak között kialakult politikai együttműködés következtében – az adminiszt-

¹¹⁴ ÁBTL 1. 11. 6. 65–2060/14/1961 8. d. Tájékoztató a belső elhárítás vonalain 1960-ban realizált jelentősebb ügyekről.

¹¹⁵ ÁBTL 1. 11. 6. 34–398/68. 5. d. Jelentés az 1964. január 1-jétől 1967. december 31-ig terjedő időszakban vizsgált összeesküvésügyi ügyekről. A jezsuiták és a regnumosok perével kapcsolatban lásd Bánkúti, 2007; Emódi, 1989.

¹¹⁶ ÁBTL 1. 11. 6. 11–2760/69. 5. d. Jelentés a bizalmas nyomozás és ellenőrzés tapasztalatairól, további feladatairól a belső reakció elleni harcban. 19. „Az ügyekben folyó munkát és a realizálást a központ rendszerint több megyei szervvel közös terv alapján irányítja. A vonalon minden jelentősebb intézkedést (beszervezést, 3/e alkalmazása, realizálás, stb.) csak a központ engedélyével hajtanak végre. Így lehetőség van az intézkedések során mind a politikai, mind a közös operatív érdekeket érvényre juttatni.”

¹¹⁷ Uo. 5.

ratív módszerekkel szemben egyre inkább előtérbe kerültek a politikai megoldások. Ezekhez a követelményekhez kell igazítanunk az operatív munkánkat is” – mondta Zalai, majd hozzátette: „Az ellenséges tendenciák, törekvések érvényre jutása gátolhatná az állam és egyház között kialakult politikai együttműködést. Ezért erőfeszítéseket kell tennünk a jelzett törekvések visszaszorítására, a reakciós elemek további elszigetelésére, a lojális személyek helyzetének erősítésére az ingadozók pozitív irányú befolyásolása érdekében.”¹¹⁸ Az osztályvezető-helyettes továbbra is problémaként fogalmazta meg, hogy az egyházi személyek vallásos nevelésben részesítik az ifjúságot. Egy másik, 1970. június 27-én kelt, a felozlatott szerzetesrendekkel foglalkozó jelentés szerint többségük „társadalmi rendszerünkbe beilleszkedett, vagy passzívvá vált”, és csak kisebb részük folytat ellenséges tevékenységet.¹¹⁹ A dokumentum kiemeli, hogy „döntően azokra az ügyekre fordítottuk a figyelmet és koncentráltuk az erőket, ahol illegális ifjúsági munkát végeznek, szerzetesi utánpótlás nevelésével foglalkoznak, vagy jelentősebb külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek”.

1988-ban egyik legjelentősebb egyházi eseménye Szent István király halálának 950. évfordulójára a Magyar Katolikus Püspöki Kar által tervezett, az ország legfontosabb vallási központjait érintő ünnepségsorozat volt, melynek részét képezte a „Szent Jobb” egyházi szertartásokkal egybekötött bemutatása a püspöki székhelyeken.¹²⁰ Az iratanyagban ezen eseménysorozattal kapcsolatos állambiztonsági intézkedésekről készült feljegyzések mellett dokumentumokat találhatunk II. János Pál pápa 1988-as ausztriai látogatásáról is.¹²¹

Az állambiztonsági szervek munkájáról különböző statisztikák alapján adnak képet az 1. 11. 10. állagába sorolt Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai. A 71,68 ifm-nyi anyagban adatokat találhatunk az egyes osztályok operatív nyilvántartási helyzetéről, az általuk foglalkoztatott hálózatok számáról, összetételéről. Egy 1966-os kimutatásból képet kaphatunk az 1956 előtt beszervezett, de még jelenleg is a BM III/III. Csoportfőnökség által foglalkoztatott hálózati személyek számáról,

¹¹⁸ ÁBTL 1. 11. 6. 11–700/70. 5. d. Az MSZMP KB. 1969. november 26–28-i ülésén hozott, a BM. munkájával kapcsolatos határozat és az országos parancsnoki értekezlet direktívái alapján 1970. január 16-án megtartott csoportfőnökségi értekezlet anyaga.

¹¹⁹ ÁBTL 1. 11. 6. 11–3001/24/70. 5. d. Jelentés a felozlatott szerzetesrendek illegális tevékenységéről.

¹²⁰ ÁBTL 1. 11. 6. d. 9. tétel Szent Jobb országjárása 1988-ban.

¹²¹ ÁBTL 1. 11. 6. d. 8. tétel II. János Pál pápa 1988. júniusi ausztriai látogatása.

beszervezési alapjuk, évük szerinti megoszlásáról, foglalkoztatási vonalakra bontott összetételéről.¹²² Az 1978. évi operatív nyilvántartás adatairól szóló összefoglaló jelentés leírja, hogy a BM III/III. Csoportfőnökség ebben az évben 38 főt személyi dossziében, 96 főt 19 csoportdossziében tartott bizalmas nyomozás alatt. Az elhárítási vonalak szerinti megoszlásban az 1. osztály négy személyi, 16 főre vonatkozóan egy csoportdossziét vezetett.¹²³ A BM III/III. Csoportfőnökségének 1985. évi összesített kimutatást és az adatok kiegészítését tartalmazó feljegyzéséből kiderül, hogy összesen 1799 főt tartottak operatív nyilvántartásban, egyházi vonalon újonnan egy bizalmas nyomozást indítottak „Mefisztó” fedőnéven, valamint most nyitottak ellenőrző dossziét „Varjak” és „Természetbarát” néven.¹²⁴ Az egyházi vonalon foglalkoztatott ügynökök számáról is képet kaphatunk a tizedik állagba tartozó iratok alapján. Az 1958. évi összesítés szerint a központi és a megyei állambiztonsági szervek által foglalkoztatott 13649 hálózati személyből 312 fő „dolgozott” egyházi vonalon, közülük 294 volt egyházi személy.¹²⁵ Húsz évvel később, az 1978-ban készült statisztikából kiderül, hogy a III. Főcsoportfőnökség és a rendőrkapitányságok állambiztonsági szerveinél foglalkoztatott hálózati személyek száma (a hírszerzés által tartottak nélkül) 7458 fő, melyből 435-en egyházi vonalon jelentettek.¹²⁶ Tíz évvel később, 1988-ban a BM országos hálózatának létszámáról készült statisztikai jelentésben már 504 főt foglalkoztattak egyházi vonalon a 8152 hálózati személyből.¹²⁷

¹²² A forrásból kiderül, hogy összesen 25, még 1956 előtt beszervezett személyt foglalkoztattak egyházi vonalon, akik közül 24 férfi és 1 nő volt. ÁBTL 1. 11. 10. 394–36/66. 2. d. 4. dosszié. Kimutatás a BM III/III. Csoportfőnökség hálózatának számáról, összetételéről.

¹²³ ÁBTL 1. 11. 10. 11–10/780/1978. 2. d. 3. dosszié. Az operatív nyilvántartás 1978. évi adatairól összefoglaló jelentés. Ebben a forrásban található, hogy 1978-ban az 1–a alosztály „Varjak” fedőnéven bizalmas nyomozás alá vont egy országos kiterjedésű, illegális egyházi tevékenységet folytató, fiatalokat tömörítő egyházi csoportosulást.

¹²⁴ A „Mefisztó” fedőnevű személyi dossziét a BM III/III–1–c, a „Varjak” és a „Természetbarát” fedőnevű ellenőrző dossziét a BM III/III–1–a alosztály nyitotta, amelyek az ÁBTL őrzésében nem találhatóak meg. ÁBTL 1. 11. 10. 11–6082/85. 2. d. 3. dosszié. Feljegyzés az 1985. évi statisztikai jelentéshez.

¹²⁵ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák 1958. Országos hálózati összesítők. 1958. 27. d.

¹²⁶ ÁBTL 1. 11. 10. Összesített statisztikák 1978–1981. 1978. I. félévi és 1978. éves összesített statisztikák. 35. d.

¹²⁷ ÁBTL 1. 11. 10. Hálózati (éves, féléves) összesített hálózati statisztikák 1988. Összesített statisztika 1988. 44. d.

Természetesen nemcsak a hálózatokról, hanem az operatív nyilvántartásban szereplő személyekkel, operatív feldolgozás alatt álló csoportokkal kapcsolatban is találunk statisztikákat ebben az állagban.

Az állambiztonsági szervek nemcsak egy konkrét ügy kapcsán kísérték megkülönböztetett figyelemben az állampolgárokat. Tőlük függött, hogy valaki külföldre utazhatott-e, az emigrációban élő személy hazalátogatási, adott esetben visszatelepülési kérelmét engedélyezték-e. Minden esetben megvizsgálták, hogy az adott személy jelent-e veszélyt a Magyar Népköztársaság rendjére. Ezen ügyek anyaga a BM Útlevel Osztály és jogutódjainak irataiban lelhető fel. Az 1. 11. 11. állagban található 1,32 ifm-t kitevő iratanyagban számos egyházi személy be- vagy kiutazási, visszatelepülési kérelme található.¹²⁸ Sok esetben operatív érdekekkel indokolták az útlevel kiadását,¹²⁹ vagy más esetben „útlevelével történő ellátása egyházpolitikai és operatív érdekeket nem sért” megállapítással engedélyezték az útlevel iránti kérelmet.¹³⁰ 1980-ban Tarnay Brunó bencés szerzetes hazatérési szándékát nem ellenezték az állambiztonsági szervek, mert „visszatelepülési kérelmének teljesítése pozitív hatással lehet a szerzetes környezetére is”.¹³¹ Persze nem mindenki volt ilyen szerencsés. A Jehova tanúi szekta tagjai közül többen Nyugat-Európába kívántak utazni, hogy az ott 1978-ban megrendezendő nemzetközi kongresszusaikon részt vehessenek. Csongrádi Károly rendőr alezredes, a BM III/III-1-c alosztály vezetője szerint „a jehova szekta vezetőinek és tagjainak a kongresszusokon való részvétele nem kívánatos, mivel a hazai szektatevékenység erősödését vonja maga után”.¹³²

További egyházi személyekkel kapcsolatos iratokat találhatunk 1. 11. 13. állagban, melybe a Külföldiek Ellenőrző Osztály (Országos Központi Hivatal) iratai (KEO/KH) kerültek. A 24,60 ifm-nyi levéltárba került dokumentum a Magyarországra látogatni szándékozó idegen állampolgárságú személyek ellenőrzéséről ad információkat. Asztalos János római katolikus plébános, aki az 1948-as pócspetri-ügy elsőrendű vádlottja volt, disszidált, ezért tiltó listára vették, és a BM 1988-ig nem támogatta a beutazását.¹³³

¹²⁸ ÁBTL 1. 11. 11. 35072 2. d. Pfmeter Ferenc; ÁBTL 1. 11. 11. 63135 4. d. Dr. Albertini Péter.

¹²⁹ ÁBTL 1. 11. 11. 400808 8. d. Ruttkay Levente; ÁBTL 1. 11. 11. 221107 6. d. Hölvényi György; ÁBTL 1. 11. 11. 140729 5. d. Dr. Medvigy Mihály.

¹³⁰ ÁBTL 1. 11. 11. 66036 4. d. Fogolyán Miklós.

¹³¹ ÁBTL 1. 11. 11. 6765 1. d. Tarnay Pál Brunó.

¹³² ÁBTL 1. 11. 11. 507338 9. d. „Jehova tanúi”.

¹³³ ÁBTL 1. 11. 13. 0000-046-6-ATE. Asztalos János.

Természetesen nemcsak a BM állambiztonsági szerveinek iratai között, hanem a rendőr-főkapitányságok állambiztonsági dokumentumai között is találhatunk az egyházakkal kapcsolatosan információkat. Ez a 26,4 ifm-nyi forráscsoport az ÁBTL levéltári rendszerében az 1. 12. fondba lett besorolva. A Szolnok megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztályának 1979. március 1-jén az egyházakkal szembeni állambiztonsági tevékenység értékeléséről készített jelentése a megyében a római katolikus, a protestáns egyházak, a szerzetesrendek és a kisegyházak elleni elhárító munka eredményeit foglalta össze.¹³⁴ A dokumentum kiemeli, hogy a katolikus és protestáns egyházak papjai általában lojálisak a fennálló társadalmi rendhez, az ellenséges tevékenység elsősorban a fiatal lelkészek részéről volt tapasztalható. Problémaként jelöli meg a jelentés készítője, hogy a fiatalok összefogására, azok megnyerésére törekednek az „ellenséges” egyházi személyek.¹³⁵ A kisegyházakkal kapcsolatban egyedül a Jehova tanúi tagjairól állapítják meg, hogy igyekeztek lépéseket tenni a taglétszámuk növelése érdekében, két esetben jelentős csoportos összejövetelt tartottak. Egy 1986. július 9-i a Heves megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztálya által készített jelentése speciálisan csak a kisegyházakkal, felekezetekkel, szektákkal szembeni állambiztonsági munka tapasztalatait és további feladatait írja le.¹³⁶

A második szekció

A második szekció, amelybe a szervezeti egységekhez nem kapcsolódó, 729,71 ifm-t kitevő állambiztonsági iratok tartoznak, nyolc fondra tagolódik. A 2. 1. fondban a volt Zárt irattár levéltári anyaga található.¹³⁷ A Zárt irattár 37,32 ifm-ében majd minden, az ÁBTL-ben őrzött irattípus fellelhető: internálási anyag, operatív és vizsgálati dossziék, szálas működési iratok. Az egyházak közül a zsidó egyházhoz kötődő források találhatóak a Zárt levéltár Egyedi-ügyek, Péter Gábor-ügy és az Egyéb-ügyek csoportjában. Ezek elsősorban a második világháború alatt és azt követően a zsi-

¹³⁴ ÁBTL 1. 12. 4. 215–106/1979. Megyei Rendőr-főkapitányságok ÁB szerveinek és jogelődeinek iratai, Szolnok megyei Rendőrkapitányság. 22. d.

¹³⁵ A jelentés kiemeli Domán Ferenc és Nagy István káplánoknak, és Németh Géza, egyházi működéstől eltiltott református lelkésznek a fiatalok összejöveteleit szervező tevékenységét.

¹³⁶ ÁBTL 1. 12. 4. 45–49/13/1986. Megyei Rendőr-főkapitányságok ÁB szerveinek és jogelődeinek iratai, Heves megyei Rendőrkapitányság. 16. d.

¹³⁷ A Zárt irattárról részletesen lásd Tóth, 2004, 236–243.

dóság meghurcoltatásával, valamint illegális cionista szervezkedéssel vádolt személyek, szervezetek tevékenységével kapcsolatos dossziék.¹³⁸

Az állambiztonsági szervek a látókörükbe került személyekről nyilvántartási kartonokat állítottak ki, és attól függően, hogy róluk, vagy tőlük szereztek bizalmas információkat, kerültek a nyilvántartási rendszerükbe. A 2. 2. 1. állagba az operatív nyilvántartás 110,53 ifm-nyi, a 2. 2. 2. állagba a hálózati nyilvántartások 16,06 ifm-nyi iratanyaga került.¹³⁹ A 2. 2. 1. állagban az 1967-től vezetett, az állambiztonsági szervek által egy adott személyről terhelő, kompromittáló adatok birtokában, vagy bizalmas nyomozás alá vont állampolgárokról kiállított operatív nyilvántartási karton található, amely lényegében egy kibővített névmutató kartonnak felel meg. A karton „A” oldalára, a személyi adatok mellé a terhelő adatok és azok a dossziézámok kerültek, mely(ek)ben az adott személy megtalálható. A „B” oldalon az esetleges további dossziézámokat és terhelő információkat sorolták fel. Ez a kartontípus a rajta lévő adatokkal jelentős segítséget nyújt az adott személyre vonatkozó ügyek felgöngyölítésében. Ikvay László római katolikus lelkész operatív kartonjáról leolvasható, hogy 1939-től a KIOE vezetője volt, 1953-ban, majd 1961-ben ismét elítélték, végül 1969-ben külföldre távozott.¹⁴⁰ Az iraton megtalálhatóak azok a dossziézámok, amelyekben Ikvayra vonatkozóan az állambiztonsági szervek szerint lényeges adatok találhatóak.¹⁴¹ Külföldi személyekről is állítottak ki ilyen kartont. Giovanni Cheli katolikus papról, vatikáni diplomatáról is készült operatív karton, melyen terhelő adatként „államrendünkkel szemben álló egyházi személyek ellenséges befolyásolása” szerepel.¹⁴² A forráson szereplő dosszié nyitószáma alapján kiderül,¹⁴³ hogy a Cheliről gyűjtött információkat a „Canale” fedőnéven, a Vatikán és a magyar katolikus egy-

¹³⁸ ÁBTL 2. 1. zárt IV/56b. „Mizráchy”; ÁBTL 2. 1. IV/56. Groszberg Ervin; ÁBTL 2. 1. VII/14. Joint; ÁBTL VII/13/2 Jacobson; ÁBTL 2. 1. zárt IV/44–1 Zsidó Hitközség; ÁBTL 2. 1. zárt IV/15. Dr. Gálos Henrik.

¹³⁹ A nyilvántartási rendszerben szereplő kartonok különböző típusainak leírását lásd Vámos, 1999, 42–49.

¹⁴⁰ ÁBTL 2. 2. 1. Operatív nyilvántartási karton. Ikvay László.

¹⁴¹ Ezek közül csak néhányat sorolok fel: ÁBTL 3. 1. 5. O–11959/1 „Lombardisták”; ÁBTL 3. 1. 9. V–700/3. Mindszenty József; ÁBTL 3. 1. 9. V–140907. Bulányi György és társai; ÁBTL 3. 1. 9. V–146786. Havas Géza és társai.

¹⁴² ÁBTL 2. 2. 1. Operatív nyilvántartási karton. Giovanni Cheli.

¹⁴³ A nyitószám (élőszám vagy eredeti jelzet) azt a számot jelöli, melyet a dosszié akkor kapott, amikor azt az állambiztonsági szervek megnyitották. Abban az esetben, ha a dosszié betelt, vagy a napi, operatív munkához már nem volt szükséges, akkor azt az irattárban helyezték el és ekkor kapta meg azt az irattári számot, melyen ma is az ÁBTL levéltári rendszerében megtalálható. Pl: *Magyar Római Katolikus Püspöki Kar* dosszié-

ház közötti kapcsolatok felderítésére nyitott objektum dossziéba helyezték el.¹⁴⁴

A 2. 2. 2. állagban találhatóak a hálózati nyilvántartásban szereplő kartonok. Ezek közül csak egy a hétköznapi használatban „ügynökkartonnak” nevezett irat, a 6-os karton,¹⁴⁵ melyen a hálózati személy adatai mellett beszervezésének ideje, alapja, minősítése, foglalkoztatási vonala, fedőneve, dossziéjának élő és irattári száma, naplósám, a beszerzőjének neve, rendfokozata szerepel. Az állambiztonságnak az egyházi személyek közül is sikerült sokakat beszerveznie, így hálózati kartonjuk az ÁBTL-ben fellelhető.¹⁴⁶ A hírszerzés egy másik nyilvántartási rendszert használt, melyben az 5-ös karton szolgált a hálózati személyek és azok kapcsolatainak, a különböző dossziékban szereplő személyek, külföldi operatív társadalmi kapcsolatok nyilvántartására.¹⁴⁷

A 2. 5. fondba a személyes szabadságot korlátozó intézkedések 442,96 ifm-nyi iratai kerültek. Ez a fond a jogszolgáltatás hagyományos eljárási eszközein kívül alkalmazott eszközök, az internálás, kitiltás, kitelepítés, rendőrhatósági felügyelet valamint közbiztonsági őrizet során keletkezett dokumentumokat tartalmazza.¹⁴⁸ Sok egyházi személy került internálótáborba, kitelepítésre vagy rendőrhatósági felügyelet alá. Ennek egyik tragikus példája Meszlényi Zoltán segédpüspök sorsa. Meszlényit 1950. június 17-én az Esztergomi Főegyházmegye vezetőjének választották meg az állampárt által támogatott Beresztóczy Miklós békepappal szemben. A segédpüspököt valószínűleg az ÁVH emberei, 1950. június 29-én letartóztatási parancs, vádemelés nélkül elvitték, és a kistarcsai internálótáborban tartották fogva, ahol a kiállt szenvedések következtében 1951. március 4-én elhunyt.¹⁴⁹ Az 1956-os szabadságharc leverését követő megtor-

szorozat nyitószáma: 10–10731/1950, irattári száma (levéltári jelzete): ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/1–3b.

¹⁴⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/1–10. „Canale”.

¹⁴⁵ A 6-os kartonon kívül a hálózati kartonok között a található: 6/a, 6/b, 6/c, 6/d, figyelő- és kategória (kód) karton. Ezek bővebb leírását lásd Vámos, 1999, 44–45.

¹⁴⁶ Természetesen mindez csak azokra a hálózati személyekre igaz, akiknek a kartonját nem semmisítették meg az állambiztonsági szervek, és 1997 után azokat átadták az ÁBTL-nek.

¹⁴⁷ Sajnos egy darab 5-ös kartonon kívül az ÁBTL nem kapott több ilyen dokumentumot az iratbeszállítások során a hírszerzés jogutód szervétől, az Információs Hivataltól. A kérdésről bővebben lásd: Sz. Kovács, 2004, 190.

¹⁴⁸ Az ÁBTL-ben őrzött internálási iratokkal kapcsolatosan lásd: Bank, 2004, 107–130.

¹⁴⁹ ÁBTL 2. 5. 1. Névmutató karton (Meszlényi Zoltán); ÁBTL 2. 5. 1. Internálási iratok. 434/24 (Meszlényi Zoltán).

lásokban is alkalmazott eljárás volt az internálás intézménye, de ekkor már közbiztonsági őrizetnek hívták. A 2. 5. 7. állagban található közbiztonsági őrizettel kapcsolatos 44,87 ifm-t kitevő iratanyagban szintén találhatunk egyházi személyekre vonatkozó dokumentumokat. Barlay Ödön Szabolcs ciszterci szerzetest 1958. március 4-én tartóztatták le demokraciellenes ifjúsági szervezkedés és izgatás büntetvének elkövetésének gyanúja miatt. A vizsgálati eljárás Barlay társadalomra való veszélyességét igazolta, ezért közbiztonsági őrizetbe helyezték 1960 márciusáig.¹⁵⁰

A 2. 7. fondban a belügyi információs jelentések elnevezésű, három állagra tagolódó iratanyag található, amely a belügyi felső vezetés informálásán kívül a párt és az állam irányítói számára készült. Az állambiztonsági szervek által bel- és külföldön gyűjtött információk tömegéből kellett az említett felső vezetés részére válogatásokat, elemzéseket készíteni a III. Főcsoportfőnökségen belül különböző neven működött tájékoztatási rendszernek.¹⁵¹ A 2. 7. 1. állag, az 1979. január 2. és 1990. január 12. között, a Napi Operatív Információs Jelentéseken (NOIJ) alapuló tájékoztatási rendszer által keletkeztetett iratokat foglalja magában.¹⁵² A NOIJ kialakításának fő célja a BM vezetőségének rövid, naprakész, gyors tájékoztatása volt. A 7,86 ifm-t kitevő iratanyagban Magyarország és a szövetséges szocialista országok bel- és külpolitikai érdekeit, biztonságát veszélyeztető tervekről, eseményekről kaphatunk információkat. A jelentések elkészítésében a belügyminiszter-helyettes 22/1978. számú parancsa szerint különös figyelmet kellett fordítani többek között a „reakciós” egyházi személyek káros politikai akcióira, összejöveteleire vonatkozó információkra, valamint ezek előkészületeivel kapcsolatos adatokra.¹⁵³ Így információkat találhatunk a történelmi egyházak vezetőiről (Lékai László, Paskai László római katolikus érsekekről, Káldy Zoltán, Nagy Gyula evangélikus, Bartha Tibor, Tóth Károly református püspökökről stb.). Természetesen nemcsak az egyházi elit jelenik meg a jelentésekben, hanem minden, az állambiztonság szempontjából az egyházi elhárítás vonalán fontosnak és érdekesnek ítélt kérdés is. Jelentéseket olvashatunk bulányistákról,¹⁵⁴

¹⁵⁰ ÁBTL 2. 5. 7. 114–1277/1960 Dr. Barlay Ödön. Az iratanyag tartalmazza a nem irattározott vizsgálati dossziét is.

¹⁵¹ Az információs jelentésekről részletesebben lásd Müller, 2004, 147–163.

¹⁵² A NOIJ-ról lásd Müller, 1999, 251–254.

¹⁵³ ÁBTL 4. 2. 10–22/22/1978. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 22/1978. számú parancsa az állambiztonsági tájékoztató rendszer továbbfejlesztéséről. 1978. szeptember 21. 22/1978. számú belügyminiszter-helyettesi intézkedés (1978. 11. 02.).

¹⁵⁴ ÁBTL 2. 7. 1. „Varjak” fedőnéven összegyűjtött jelentéscsomó.

a nagymarosi katolikus ifjúsági találkozóznak a regnumosok és fokolarinisták általi előkészületeiről,¹⁵⁵ a szakadár adventisták egyházi jellegű előadásainak kezdeményezéséről.¹⁵⁶

A 2. 7. 2. és 2. 7. 3. állagában összesen 9,6 ifm-t kitevő BM Tájékoztató Jelentések és a Szakelosztó iratanyaga kerültek besorolásra. Különböző szervezeti egységeken belül tájékoztatási alosztályok készítették ezeket a jelentéseket a párt és az állami vezetés számára.¹⁵⁷ A 2. 7. 2. állagban a 7,32 ifm-nyi BM Tájékoztató Jelentések találhatóak. Ezekben az 1964 és 1990 között készített jelentésekben jórészt a hírszerzéstől származó, valamint közbiztonsági hírek szerepeltek. A BM Tájékoztató Jelentésekben elsősorban a hazai egyházak nemzetközi kapcsolatairól lehet adatokat találni. Egy 1964. május 11-i jelentés XXIII. János pápa halálát követően kibontakozó jobbratulódási folyamatról szól.¹⁵⁸ 1981. február 27-ei tájékoztató jelentésben Luigi Poggi érsek tervezett magyarországi útjáról kaphatunk információt, melyből kiderül, hogy a vatikáni diplomata a hitoktatás helyzetével és a vallásgyakorlás szabadságával kapcsolatos kérdéseket készül feltenni budapesti tárgyalásain.¹⁵⁹ Természetesen a protestáns egyházak sem kerülhették el az állambiztonsági szervek figyelmét. Egy 1981. január 12-én készült jelentés a Lutheránus Világszövetség madridi találkozójáról szolgáltat adatokat.¹⁶⁰

A napi tájékoztató jelentések mellett készültek egy-egy munkaterülethez kapcsolódó ún. szakelosztós információs jelentések is, amelyekben mindig egy-egy konkrét témáról kaptak adatokat az illetékes vezetők. Ebben a 2,28 ifm-nyi iratanyagban, ami a 2. 7. 3. állagában kutatható, többnyire külpolitikai, külgazdasági információk olvashatóak. Természetesen ebben az állagban is található jó néhány egyházi témájú jelentés. Így például a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1983. évi harmadik negyedéves

¹⁵⁵ ÁBTL 2. 7. 1. Heves–12/1/86. 1986. 05. 22.

¹⁵⁶ ÁBTL 2. 7. 1. Nógrád–7/86. 1986. 03. 14.

¹⁵⁷ 1962-től BM III/4. osztály; 1967-től BM Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztálya; 1973-tól BM Információfeldolgozó és Felügyeleti Csoportfőnökség – Tájékoztató (Önálló) Alosztály; 1975-től BM Információfeldolgozó Csoportfőnökség; 1977-től BM Adatfeldolgozó Csoportfőnökség; 1984-től BM Adatfeldolgozó és Tájékoztató Csoportfőnökség (AFTCS); 1987-től BM AFTCS Értékelő és Tájékoztató Osztály Tájékoztató Alosztály; 1988-tól BM AFTCS Információs Önálló Alosztály foglalkozott tájékoztató jelentések készítésével. A BM AFTCS Információs Önálló Alosztály 1989. november 30-án megszűnt.

¹⁵⁸ ÁBTL 2. 7. 2. 41–10/70/64. 1964. 05. 11.

¹⁵⁹ ÁBTL 2. 7. 2. 67/9–1418/81. 1981. 02. 27.

¹⁶⁰ ÁBTL 2. 7. 2. 67/9–116/81. 1981. 01. 12.

üléséről készült állambiztonsági beszámoló.¹⁶¹ Ebből kiderül, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1984. szeptember 25-26-án tartott ülésén megemlékeztek a Vatikán és a magyar állam között húsz évvel ezelőtt kötött megállapodásról, meghallgatták Cserháti József pécsi megyéspüspök beszámolóját Luigi Poggi érsek, vatikáni nuncius tervezett magyarországi látogatásával kapcsolatban, foglalkoztak a fiatal papság körében tapasztalható nem kívánatos jelenségek visszaszorításának lehetőségeivel, valamint egyéb, a nemzetközi kapcsolatokat érintő illetve belső szervezeti, gazdasági, szociális és liturgikus kérdésekről tárgyaltak. Több jelentés az ugyanebben az esztendőben Budapesten tartott Lutheránus Világszövetség világgyűléséről szolgált információkat.¹⁶² A szintén 1984-ben, Bécsben tartott Jehova tanúi kiségyház kongresszusáról is készült jelentés, melyből tevékenységükkel kapcsolatban kiderül, hogy „szocialista társadalmat sértő kijelentések nem hangzottak el”, valamint „nagy hangsúlyt kapott a szekta egységének erősítése, a prédikáló, házaló tevékenység hatékonyabb, céltudatosabb megvalósítása”.¹⁶³

Az ÁBTL 2. 8. fondba tartozó személyzeti, munkaügyi és pénzügyi iratok alapján az állambiztonsági szervek állományának tagjairól, képzettségükről, beosztásukról, végzett munkájuk minősítéseiről, előmenetelükről stb. kaphatunk képet. A 2. 8. fond két állagra tagolódik: az elsőben a nyílt állományú alkalmazottak, a másodikban a „titkos” és „szigorúan titkos” állományú munkatársak iratai találhatóak. A 67,68 ifm-nyi 2. 8. 1. állagban négy sorozat lett kialakítva: személyi gyűjtők (fogyatéki anyagok), fegyelmi anyagok, állományparancsok, egészségügyi törzskönyvek és felülvizsgálati lapok. Ebben a forráscsoportban megtalálhatóak azon személyeknek az iratanyagai, akik közvetve vagy közvetlenül az egyházakkal szembeni elhárítás osztályain, alosztályain dolgoztak, akár a BM központi, akár a megyei szerveknél.¹⁶⁴ A 2. 8. 2. állagban találhatóak a

¹⁶¹ ÁBTL 2. 7. 3. 6–7/641/83. 4. d. Jelentés a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1983. III. negyedévi üléséről.

¹⁶² ÁBTL 2. 7. 3. 6–7/497/84 4. d. A Lutheránus Világszövetség budapesti világgyűlése; ÁBTL 2. 7. 3. 6–7/501/84. 4. d. A Lutheránus Világszövetség budapesti világgyűlése; ÁBTL 2. 7. 3. 6–7/574/84. 4. d. A Lutheránus Világszövetség budapesti világgyűlése.

¹⁶³ ÁBTL 2. 7. 3. 6–7/614/84. 4. d. Jelentés Jehova Tanúi bécsi kongresszusáról.

¹⁶⁴ Néhány közülük: ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 4454. Pék Márton; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 12589. Györi Zoltán; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 9929. Geréb Sándor; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 6328. Zalai Emil; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 8630. Tüzes János; ÁBTL 2. 8. 1. BM Jász-Nagykun-Szolnok megyei személyi gyűjtő 2106. Sollich Endre.

BM III. Főcsoportfőnökség és a Csoportfőnökségek „titkos” és „szigorúan titkos” állományú munkatársainak iratai, melyek közül a hírszerzés kötelékébe tartozó állambiztonsági tisztek 18 ifm-nyi dokumentumai a 2. 8. 2. állag első tételébe lettek besorolva. Az itt található személyi anyagok között számos, a Vatikánnal és más nemzetközi egyházi szervezettel, az egyházi emigrációval foglalkozó operatív tisztek iratai lelhetőek fel.¹⁶⁵ Sokuknak, mivel pályájukat nem a hírszerzésnél kezdték, a nyílt állományúaknál is megtalálható a személyi gyűjtőjük.¹⁶⁶

A harmadik szekció

Az ÁBTL dossziéinak majd kétharmada (hálózati, operatív és vizsgálati dosszié) a harmadik szekcióban található, mely két fondra tagolódik: az első a központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, a második a III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék. A 3.1. fond kilenc állagának nagy többségében található egyházakkal kapcsolatos dosszié. A 3. 1. 1. és a 3. 1. 2. állag az állambiztonsági munka legfontosabb eszközének, a hálózati személyeknek a beszerzési és munkadossziéit tartalmazza. A beszerzési dosszié a hálózati szereplőnek a személyi dossziéja, amelyben minden rá vonatkozó információ megtalálható. Ebben a 112,13 ifm-nyi iratanyagban sajnos a tényleges számukhoz képest nagyon kevés egyházi vonalon foglalkoztatott ügynöki beszerzési dosszié maradt fenn.¹⁶⁷ A hiány oka, hogy részben megsemmisítették, részben nem kerültek irattározásra.

A 3. 1. 2. állagba tartozó 352,89 ifm-et kitevő munkadossziékon belül már jóval több, az egyházak belső életére, az egyházi személyek, csopor-

¹⁶⁵ ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 673. Kismartoni László; ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 1049. Kiss Oszkár; ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 1072. Földes György.

¹⁶⁶ ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 14977. Zsigmond (Zsiga) Ferenc; ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 553. Zsigmond (Zsiga) Ferenc; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 14087. Kozdon János; ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 490. Kozdon János; ÁBTL 2. 8. 1. BM Központi személyi gyűjtő 17378. Keszthelyi László; ÁBTL 2. 8. 2. 1. Személyi gyűjtő 53. Keszthelyi László.

¹⁶⁷ Az ÁBTL-ben őrzött B dossziék közül, a jelenlegi feldolgozottsági szinten 13 egyházi vonalon foglalkoztatott ügynöki dossziét ismerünk. Ezek közül a katolikus egyházra vonatkozóan 9 (pl. B–80964 „Kincses Zoltán”; B–92916 „Bükki László”), az evangélikus egyházra vonatkozóan 1 (B–92019 „Zuglói”), a református egyházra 2 (B–79146 „Fehérvári János”; B–94287 „Xavér”) és a Jehova Tanúi szektára vonatkozóan 1 (B–91762 „Gombás Ibolya”) dosszié található.

tok tevékenységére vonatkozó jelentéseket tartalmazó iratanyag kutatható. A dossziékat csoportosíthatjuk a jelentést adók személye vagy a jelentés témaköre alapján. Minden egyházra (történelmi vagy kisegyházak egyaránt) igaz, hogy tagjai sorába az állambiztonság igyekezett elsősorban a kvalifikált, magas egyházi tisztséget betöltő személyeket beszervezni, hiszen a tőlük kapott információ és a rajtuk keresztül történő dezinformálás, befolyásolás és bomlasztás segítségével könnyebb volt az egyházakkal szembeni fellépés. Így számos leendő vagy épp hivatalban lévő püspök, szerzetesrendi előljáró, egyházi vezető jelentései olvashatóak.¹⁶⁸ Nagyon fontos volt az egyházi személyek képzésének ellenőrzése, kiválasztása, az egyházi iskolák felügyelete. Az operatív tiszteknek az egyházi tanintézmények oktatói, igazgatói, a teológiai akadémiák, szemináriumok tanárai közül is sikerült ügynököknek beszervezni.¹⁶⁹ Természetesen nemcsak az egyházmegyéék (katolikus) vagy egyházkerületek (protestáns) központjaiban igyekezett az állambiztonság ügynöki hálózatot kiépíteni. A hierarchia középső (esperesség) szintjén, sőt az egyszerű falusi plébános, lelkész, káplán beszervezésével is próbáltak információt szerezni az adott helyi települések, egyházi közösségek életéről.¹⁷⁰ Az állambiztonsági tisztek naprakész információt kaphattak az ügynöki jelentéseken keresztül a kisközségek, az ifjúsági csoportok életéről is.¹⁷¹ Mivel kiemelten fontos kérdés volt a szerzetesrendek ellenőrzése, így majd mindegyikbe sikerült ügynököt beépíteni, akik jelentéseikkel a legálisan és illegálisan működő rendek tevékenységéről tájékoztatták az állambiztonságot.¹⁷² Az állambiztonság a zsidó felekezet és a kisegyházak tagjai között is hajtott végre beszerve-

¹⁶⁸ ÁBTL 3. 1. 2. M-33307. „Kormányos István”; ÁBTL 3. 1. 2. M-32404. „Szamosi László”; ÁBTL 3. 1. 2. M-29608. „Szatmári”; ÁBTL 3. 1. 2. M-40009. „Tömör János”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37304. „Mátrai”; ÁBTL 3. 1. 2. M-35493. „Körmöczi”.

¹⁶⁹ ÁBTL 3. 1. 2. M-37075. „Tanár”; ÁBTL 3. 1. 2. M-30613. „Kis János”; ÁBTL 3. 1. 2. M-36924. „Marosi Zoltán”; ÁBTL 3. 1. 2. M-32399. „Pozsonyi”; ÁBTL 3. 1. 2. M-42184. „Kovács György”; ÁBTL 3. 1. 2. M-41622. „Rajnai”; ÁBTL 3. 1. 2. M-39556. „Debreceni”.

¹⁷⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M-41091. „Endre”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37606. „Szigeti”; ÁBTL 3. 1. 2. M-32400. „Papp István”; ÁBTL 3. 1. 2. M-29607. „Sándor István”; ÁBTL 3. 1. 2. M-37277. „Viktor János”; ÁBTL 3. 1. 2. M-39061. „Fülöp István”; ÁBTL 3. 1. 2. M-14853. „Liptai Károly”.

¹⁷¹ ÁBTL 3. 1. 2. M-41393. „Zoltán”; ÁBTL 3. 1. 2. M-42061. „Nagy Márton”; ÁBTL 3. 1. 2. M-22846. „Marika”; ÁBTL 3. 1. 2. M-24443. „Pázmándy”; ÁBTL 3. 1. 2. M-25317. „Váradi István”.

¹⁷² ÁBTL 3. 1. 2. M-28353. „Barta Mihály”; ÁBTL 3. 1. 2. M-31055. „Sándor József”; ÁBTL 3. 1. 2. M-34203. „Ráckevei”; ÁBTL 3. 1. 2. M-41644. „Barát”; ÁBTL 3. 1. 2. M-20767. „Miskolci Katalin”

zéseket. Ezek az ügynökök az adott egyházi közösség életéről adtak információkat, vagy a velük kapcsolatban álló operatív tiszt utasításai alapján akár bomlaszthatták is csoportjukat.¹⁷³ Az ügynökként működő egyházi személy önmagát dekonspirálhatta, vagy akár meg is tagadhatta a jelentésírást, amellyel kockáztatta az esetleges retorziót, de kiszabadult a hálózat fogságából.¹⁷⁴

A 3. 1. 5. állagba a bizalmas nyomozások különböző fajtájú, de az irattározás után egységesen „O” jellel ellátott operatív dossziék tartoznak. A 479,97 ifm-nyi iratanyag között a nyitás alapján találhatunk személyi, csoport, körözési, rendkívüli események vagy objektum(vonal)-dossziékat. Az ÁBTL-ben őrzött egyházi személyekre nyitott személyi dossziék nagy többségét az önálló ÁVH létrejöttét követően, 1950 és 1953 között fektették fel. A célszemélyre vonatkozó adatgyűjtést általában már korábban megkezdték, és az így fölhalmozódott iratokat helyezték a megnyitott személyi dossziéba. A bizalmas nyomozás alatt álló személyre nyitott dosszié a nyitásról szóló határozatot, környezettanulmányt, kapcsolatrendszerének névsorát, ügynöki jelentéseket, szoba- vagy telefonlehallgatásról készült feljegyzéseket, levéllenőrzés eredményeit tartalmazza. Lényegében majd minden fontosabb egyházi vezetőnek fellelhető a személyi dossziéja. Megtaláljuk a történelmi egyházak püspökei közül a római katolikus Badalik Bertalan,¹⁷⁵ Hamvas Endre,¹⁷⁶ Szabó Imre,¹⁷⁷ Kovács Sándor,¹⁷⁸ Endrey Mihály,¹⁷⁹ Kisberk Imre,¹⁸⁰ az evangélikus Turóczy Zoltán,¹⁸¹ a református Ravasz László,¹⁸² Győri Elemér,¹⁸³ Bereczky Albert,¹⁸⁴ az uni-

¹⁷³ ÁBTL 3. 1. 2. M–37477/alap, 1–4 „Fecske Pál”; ÁBTL 3. 1. 2. M–37478/alap, 1–2 „Xavér”; ÁBTL 3. 1. 2. M–40918. „Szaniszló Pál”; ÁBTL 3. 1. 2. M–39061. „Fülöp István”; ÁBTL 3. 1. 2. M–29597. „Szebeni Géza”; ÁBTL 3. 1. 2. M–40413. „Béla István”; ÁBTL 3. 1. 2. M–13389. „Harcos József”; ÁBTL 3. 1. 2. M–35017. „Tiszai Tihamér”; ÁBTL 3. 1. 2. M–27389. „Kertész József”; ÁBTL 3. 1. 2. M–35899. „Sándor László”; ÁBTL 3. 1. 2. M–39138. „Békési Ferenc”; ÁBTL 3. 1. 2. M–39994. „Dobozi”.

¹⁷⁴ ÁBTL 3. 1. 2. M–31386. „Richárd Tamás”.

¹⁷⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–12547/1–7. Badalik Bertalan.

¹⁷⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–12817/alap, 1–13. Dr. Hamvas Endre.

¹⁷⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–12347/1–2. Szabó Imre.

¹⁷⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–14759/1–11. Kovács Sándor.

¹⁷⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–12302/1–6. Endrey Mihály.

¹⁸⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13581/1–3. Kisberk Imre; a dossziésorozat folytatását „Áruló” fedőnéven találjuk: ÁBTL 3. 1. 5. O–13581/4–5 „Áruló”.

¹⁸¹ ÁBTL 3. 1. 5. O–9041. Turóczy Zoltán.

¹⁸² ÁBTL 3. 1. 5. O–9150/alap, 1–2. Ravasz László.

¹⁸³ ÁBTL 3. 1. 5. O–9152. Győri Elemér.

¹⁸⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–9047/alap, 1. Bereczky Albert.

tárius püspöki helynök Csiki Gábor,¹⁸⁵ a kisegyházak vezetői közül a metodista Szécsey János,¹⁸⁶ valamint a magyarországi Üdvhadsereg vezetője, Papp Kálmán¹⁸⁷ személyi dossziéit. A vezetők mellett, ha valamilyen fontos ok indokolta, az alacsonyabb beosztású egyházi személyekre (esperes, plébános, lelkész) is nyitottak személyi dossziét.¹⁸⁸ Az 1950 és 1953 között egyházi vezetőkre nyitott személyi dossziékat általában még az 1956-os forradalom kitörése előtt „a nevezettre vonatkozó terhelő vagy kompromittáló adatot nem tartalmaz” megállapítással lezárták, de ha az állambiztonsági szervek úgy ítélték meg, hogy fontos az adott személy tevékenységének nyomon követése, folytatták az információgyűjtést annak haláláig.¹⁸⁹ Több személyi dosszié címében nem a kérdéses személy valódi, hanem az állambiztonság által adott fedőnév szerepel.¹⁹⁰

Amennyiben egy ügyben történő bizalmas nyomozás során több elleneséges tevékenységgel gyanúsítható személy került az állambiztonság érdeklődési körébe, úgy róluk csoportdossziét nyitottak. Az 1950-től vezetett csoportdossziékban a nyitóhatározat, a csoport tagjairól, tevékenységéről készített összefoglalók, hálózati jelentések, szoba- és telefonlehallgatások, külső megfigyelések leírásai, levéllenőrzések eredményei és a végén egy összefoglaló jelentést követően a bizalmas nyomozást és a dossziét lezáró határozat található. Az egyik legkorábbi egyházi vonatkozású csoportdosszié, a Regnum Marianum papi közösség feloszlása utáni illegális működésének felderítéséről szóló 1952. február 15-én nyitott négykötetes dossziésorozat.¹⁹¹ További csoportdossziékat találunk „Lombardisták” fedőnéven a Bulányi György által szervezett illegális egyházi csoportok munkájáról,¹⁹² „Elitek” fedőnéven a Szegedi Hittudományi Főiskolán

¹⁸⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–9391/alap, 1. Csiki Gábor.

¹⁸⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–9045. Szécsey János.

¹⁸⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–8980. Papp Kálmán.

¹⁸⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–11969. Vajk Gyula; ÁBTL 3. 1. 5. O–11788. Dr. Körömdi József; ÁBTL 3. 1. 5. O–11462. Regöczy István; ÁBTL 3. 1. 5. O–12224. dr. Erdős Mátyás; ÁBTL 3. 1. 5. O–13513. Szabó Vilmos; ÁBTL 3. 1. 5. O–12831. Tanczos Dezső Kálmán; ÁBTL 3. 1. 5. O–10135/alap, a (összesen két kötet) Nagy Gyula; A zsidó felekezet vezetői közül többeknek is megtalálható személyi dossziéja az ÁBTL-ben, de ezeket nem az operatív dossziék között irattározták. Pl. Stöckler Lajosnak, a budapesti Izraelita Hitközség elnökének iratanyaga: ÁBTL zárt IV/44/1–2. Zsidó Hitközség.

¹⁸⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–12547/7. Badalik Bertalan. 240.

¹⁹⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–15956. „Claudius”; ÁBTL 3. 1. 5. O–13217. „Filozófus”; ÁBTL 3. 1. 5. O–12894/alap, 1–2. „Ferenc barát”; ÁBTL 3. 1. 5. O–18669. „Titusz”; ÁBTL 3. 1. 5. O–16584. „Balatoni”.

¹⁹¹ ÁBTL 3. 1. 5. O–11516/1–2a. Regnum.

¹⁹² ÁBTL 3. 1. 5. O–11959/alap, 1–17. „Lombardisták”.

1965-ben katolikus papok által létrehozott „Benzolgyűrű” elnevezésű illegális csoport tevékenységéről,¹⁹³ és „Ellenállók” fedőnéven a Regnum Marianum közösség (Hagemann Frigyes és társai) egyházi tevékenységéről.¹⁹⁴ Egyik legkiterjedtebb, világi papok és szerzetesek által irányított, ifjúsági csoportok ellen indított, klerikális államellenes szervezkedéssel indokolt bizalmas nyomozás volt a „Fekete Hollók” fedőnéven irattározott csoportdosszié-sorozat.¹⁹⁵ A nyomozás nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is felderítette ezen csoportok működését.¹⁹⁶ A protestáns egyházra vonatkozóan is található csoportdosszié az ÁBTL-ben. Az állambiztonság csoportdossziét nyitott „Táborozók” fedőnéven 1964-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesülethez (KIE) tartozó személyek által indított mozgalom tevékenységének felderítésére.¹⁹⁷ Protestáns személyek által, nyugatról behozott vallásos tárgyú iratok fordításával és terjesztésével foglalkozó személyek elleni operatív feldolgozó munkára 1961-ben nyitottak „Hitvallók” fedőnéven csoportdossziét.¹⁹⁸ Az illegális cionista csoportok működéséről is gyűjtött információt az egyházakkal szembeni elhárítás.¹⁹⁹

Az állambiztonság által különleges figyelmet érdemlő intézményekre, melyeket elsődlegesen ügynöki hálózattal próbáltak ellenőrizni, objektumdossziét nyitottak. Ezekben az adott objektumban folyó (esetleges) ellenséges tevékenység elhárításával kapcsolatban keletkezett iratokat gyűjtötték. Objektumdossziét nyitottak az egyházakra,²⁰⁰ valamint az egyház-kormányzati egységekre vonatkozóan,²⁰¹ különböző egyházi intézmények működésének, hazai és külföldi szervezetek, vallási közösségek tevékeny-

¹⁹³ ÁBTL 3. 1. 5. O–15293. „Elitek”.

¹⁹⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–14846/1–4. „Ellenállók”.

¹⁹⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–11802/1–29. „Fekete Hollók”.

¹⁹⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–11763/alap, 1–2a. „Egri Fekete Hollók”; ÁBTL 3. 1. 5. O–12464/1–2. „Megyei Fekete Hollók”; ÁBTL 3. 1. 5. O–12033. „Fekete Hollók”; ÁBTL 3. 1. 5. O–12147/alap, 1–18. „Fekete Hollók”.

¹⁹⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–13142/1–3. „Táborozók”.

¹⁹⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–12049/alap, 1–10. „Hitvallók”.

¹⁹⁹ ÁBTL 3. 1. 5. O–13616. „Exodus”; ÁBTL 3. 1. 5. O–13772/1–3. „Salom”.

²⁰⁰ ÁBTL 3. 1. 5. O–13405/1–3b. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar; ÁBTL 3. 1. 5. O–11543. Görögkeleti Egyház.

²⁰¹ ÁBTL 3. 1. 5. O–18635/1–2. „Váci püspökségen lévő reakció”; ÁBTL 3. 1. 5. O–11538. Győr Római Katolikus Egyházmegye; ÁBTL 3. 1. 5. O–13599/1–2. Evangélikus egyházi reakció; ÁBTL 3. 1. 5. O–14917. „Protestáns egyházak”; ÁBTL 3. 1. 5. O–13586/1–8. Református egyházi reakció területén lévő ellenséges személyek elhárítása.

ségének felderítésére, ellenőrzésére, terhelő adatok gyűjtésére.²⁰² Különösen értékes forrás a Vatikán és a Magyar Katolikus Egyház közötti kapcsolatok felderítésére, a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban szerzett információk gyűjtésére nyitott objektumdosszié-sorozat, amely a belső elhárítás és a hírszerzés által készített feljegyzéseket, ügynöki jelentéseket és egyéb dokumentációkat tartalmaz.²⁰³ Sok olyan személyi, csoport- vagy objektumdossziéről tudunk, melyek nem maradtak fenn (megsemmisítették, nem irattározták, beolvasztották más dossziéba). Objektumdossziét nyitottak többek között a Katolikus Papok Békebizottságának,²⁰⁴ a Központi Szemináriumnak,²⁰⁵ a Hejcei Papi Otthonnak,²⁰⁶ a Székesfehérvári püspökségnek,²⁰⁷ és az Actio Catholica Országos Központjának.²⁰⁸ Pétery József váci és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök személyi dossziéja létezésére is utalnak nyomok.²⁰⁹ A források alapján kitűnik, hogy az állambiztonsági tisztek dossziét nyitottak „Várományosok” fedőnéven a lehetséges katolikus püspökjelöltekről,²¹⁰ továbbá „Bencés várományosok” fedőnéven a bencés renden belüli kinevezésekről.²¹¹ Fontos forrás lenne az 1945 és 1958 közötti időszakra vonatkozó Római Katolikus Püspöki Kar címet viselő négy dossziéból álló sorozat folytatása, melynek létre szintén lehet találni utalást 1972-ből.²¹²

²⁰² ÁBTL 3. 1. 5. O–9215. Ökumenikus Bizottság Újjáépítési Osztálya; ÁBTL 3. 1. 5. O–20023. Budapesti Evangélikus Teológia területén jelentkező ellenséges tevékenység felderítése; ÁBTL 3. 1. 5. O–14916. Vallási szekták; ÁBTL 3. 1. 5. O–13603/alap, 1. Külföldi protestáns szervezetek leplezésével hazánk ellen folytatott ellenséges tevékenység felderítése; ÁBTL 3. 1. 5. O–13652/1a–2b. Keresztény Békekonferencia; ÁBTL 3. 1. 5. O–11515. Heves megye területén lévő zsidó egyházak és cionisták; ÁBTL 3. 1. 5. O–15762. Egyéb kapitalista országokban működő cionista szervezetek.

²⁰³ ÁBTL 3. 1. 5. O–14963/1–10. „Canale”

²⁰⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O–13581/1. Kisberk Imre 15.

²⁰⁵ ÁBTL 3. 1. 5. O–12347/2. Szabó Imre 145; ÁBTL 3. 1. 5. O–10272. Dr. Marcell Mihály. 164.

²⁰⁶ ÁBTL 3. 1. 5. O–12547/6. Badalik Bertalan. 81–83.

²⁰⁷ ÁBTL 3. 1. 5. O–13581/1. Kisberk Imre. 26.

²⁰⁸ ÁBTL 3. 1. 5. O–12302/1. Endrey Mihály. 92.

²⁰⁹ Pétery József személyi dosziéjára utaló nyom: ÁBTL 3. 1. 9. V–238. Dr. Széll Kálmán és társai. Pétery József volt váci püspök anyaga. Shvoy Lajosra vonatkozó személyi dosszié létezésére utalás: ÁBTL 3. 1. 5. O–13581/1. Kisberk Imre. 127.

²¹⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M–37075. „Tanár”. 178.

²¹¹ Uo. 180.

²¹² Uo. 181.

A 3. 1. 8. állagban a régi irattári számon (archív számon) kezelt operatív dossziék (Sz-, Cs-dosszié) találhatóak, melyeket bár az operatív iratárba helyeztek el, mégsem kaptak „O” jelzetet, hanem megmaradt az eredeti jelzetük. A rendkívül kevés iratanyagban az egyházi kutatók számára egy igen értékes forrás lelhető, azonban csak mikrofilmen. A tizenkilenc darab mikrofilmen Mindszenty József személyi dossziéja olvasható, melyet 1947. június 10-én nyitottak a vele szemben folytatott bizalmas nyomozás során.²¹³ A sorozatban 1945 januárjától találhatóak dokumentumok, melyek között hálózati jelentések, levéllelőrzések, telefonlehallgatások, újságcikkek olvashatóak. Nagyon érdekesek a Mindszenty letartóztatása előtti napokról az esztergomi primási palotából kapott ügynöki jelentések, valamint a tárgyalással és az ítélettel kapcsolatos több egyházi személyeknek a véleményét rögzítő feljegyzések.²¹⁴

Ha a bizalmas nyomozás során az adott személyt vagy a csoport tagjait a terhelő adatok birtokában letartóztatták, akkor a letartóztatással és a vizsgálattal kapcsolatos dokumentumokat a vizsgálati dossziékban helyezték el. Az ÁBTL levéltári rendszerében a 3. 1. 9. állagban található az 1226,67 ifm-t kitevő vizsgálati dossziék a magyarországi egyházüldözés történetének egyik legfontosabb és legértékesebb forrásai. Az egyházak megsemmisítésére törekvő Rákosi-korszak nagy pereinek vizsgálati anyagai (Mindszenty-ügy,²¹⁵ Grósz-per,²¹⁶ a KIE vezetői ellen indított per²¹⁷) mellett találhatóak az ÁBTL-ben a katolikus és a protestáns egyház, valamint a kisegyházak papjaival, lelkészeivel, tagjaival szemben indított vizsgálati eljárások dokumentumait tartalmazó dossziék.²¹⁸ A legnagyobb ellenfele a pártállamnak a katolikus egyház volt, melynek papjaival és szerzeteseivel szembeni eljárások iratai az egyházakkal kapcsolatos vizs-

²¹³ ÁBTL 3. 1. 9. Sz-222/alap, 2–18. Mindszenty ügy.

²¹⁴ A dosszié zárására 1951. június 18-án tettek javaslatot.

²¹⁵ ÁBTL 3. 1. 9. V-700/alap, 1–60. Mindszenty József. Az eredeti dossziék az Esztergomi Primási Levéltárban találhatóak, az ÁBTL őrzésében a másolati dossziék vannak.

²¹⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V-105752/1–14a. Grósz József és társai.

²¹⁷ Az 1951-es első KIE pernek, melyben az eljárás egy időben indult a Grósz-perrel, református egyházi irányítású összeesküvés volt a koncepciója. A Pógyor István református lelkész által vezetett szervezkedés szálai az ÁVH kihallgató tisztjeinek „segítségével” Ravasz László püspökig vezettek el. A Mindszentyhez vagy a Grószhoz hasonló nagy per azonban nem lett belőle. ÁBTL 3. 1. 9. V-73196/alap, 1-2. Végh Ferenc és tsai;

²¹⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V-51023. Asztalos János és társai; ÁBTL 3. 1. 9. V-60607. Keken András és tsa; ÁBTL 3. 1. 9. V-142393. Sággy Jenő; ÁBTL 3. 1. 9. V-82894. Papp Béla; ÁBTL 3. 1. 9. V-139674/alap, 1–4. Hubicsák Zoltán.

gálati dossziék legnagyobb részét teszik ki. Megtalálhatóak az iratok között a különböző szerzetes- és apácarendekre,²¹⁹ egyházi oktatásban tevékenykedő papokra vonatkozó vizsgálati anyagok²²⁰ mellett azoknak a dossziéi is, akiket az egyházi szolgálatuk alatt a fennálló rendszert kritizáló megnyilatkozásaik, valamint az „államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” miatt vontak eljárás alá.²²¹ A katolikus egyház megtörésére irányuló koncepciós perekben a klérus három tagját, Kiss Szaléz ferences,²²² Vezér Ferenc pálos,²²³ és Sándor István szalézi szerzetest²²⁴ halálos ítélettel sújtották.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc előkészítésében és eseményeiben az egyházak – Mindszenty József bíboros rövid szereplését és néhány egyházi személy munkás- és nemzeti tanács tagságát leszámítva – nem vettek részt.²²⁵ Azonban azoknak, akikről mégis bebizonyosodott, hogy az 1956-os szabadságharcban szerepet vállaltak, szigorú megtorlásban volt részük.²²⁶

A BM II/5. osztály 1958. január 8-ai keltezéssel huszonnégy oldalas értékelő jelentést készített az egyházak 1956–1957-es tevékenységéről. A dokumentum megállapítja, hogy mind a katolikus, mind a protestáns egyházak „hivatkozva a múlt *hibáinak* felszámolására, felismerve az ellenforradalom után kialakult helyzetet, a legális kereteken belül is (az állam és az egyház között létrejött egyezményben biztosított jogokra hivatkozva) mindent megtesz a már visszaszerzett pozíciójának biztosítására, va-

²¹⁹ ÁBTL 3. 1. 9. V–46886/alap, 1–2. P. Kriszten Ferenc Rafael; ÁBTL 3. 1. 9. V–81347/alap, 1–3. Csávosi B. Elemér; ÁBTL 3. 1. 9. V–129284/1–5. Tamás János és tsai; ÁBTL 3. 1. 9. V–105751/alap, 1–8. P. Csellár István Jenő és tsai; ÁBTL 3. 1. 9. V–050. Cser Mária Margit államhatalom elleni izgatás; ÁBTL 3. 1. 9. V–154526/1-2. Szappanos Ilona; ÁBTL 3. 1. 9. V–271. Varga Viktória és Papp Mária engedély nélkül elhagyta lakhelyét; ÁBTL 3. 1. 9. V–472. Dr. Jóskay Katalin.

²²⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–14335. Szörényi Andor; ÁBTL 3. 1. 9. V–82902. Major Kálmán, dr. és tsa.

²²¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–85134. Pataki Gábor; ÁBTL 3. 1. 9. V–71211. Koppányi Jenő; ÁBTL 3. 1. 9. V–36019. Solymos László; ÁBTL 3. 1. 9. V–19698. Márk Lajos.

²²² ÁBTL 3.1.9. V–113398/1–1a Páter Kiss Szaléz.

²²³ ÁBTL 3.1.9. V–96674/1–8 Vezér Ferenc és tsai.

²²⁴ ÁBTL 3.1.9. V–103455/alap, 1–4. Zana Albert és tsai.

²²⁵ Balogh, 2006, 32–34.; Böröcz, 2006, 14–15.; Barcza, 1999, 181–185.

²²⁶ ÁBTL 3. 1. 9. V–141672. Pataki László, dr.; ÁBTL 3. 1. 9. V–143340. Bóna László, dr.; ÁBTL 3. 1. 9. V–142065. Tagscherer Ferenc; ÁBTL 3. 1. 9. V–141576. Söveges Dávid, dr.; ÁBTL 3. 1. 9. V–142643/alap, 1. Vályi Nagy Ervin; ÁBTL 3. 1. 9. V–145345. Tömöry Lajos, dr.; ÁBTL 3. 1. 9. V–141295. Gulyás Lajos és tsa; ÁBTL 3. 1. 9. V–146204. Bán István.

lamint további pozíciók szerzésére”.²²⁷ A forrásban található megállapítások jól mutatják a pártállam régi-új vezetésének az egyházakkal szemben változatlan politikáját. Az egyházak részéről ellenséges tevékenységként a konszolidáció akadályozását, a nemzetközi egyházi szervezetekkel való legális és illegális kapcsolattartást és az ifjúság vallásos szellemben történő nevelését emelték ki, szervezkedést a népi demokrácia ellen. Ezek a megállapítások már előrevetítették a 1960-as évekbeli perek koncepcióit.

1958-tól kezdve a pártállam egyházakkal szemben alkalmazott módszerei lassan finomodtak. Már nem elsősorban a BM vagy az ÁEH volt a végrehajtó, hanem az egyházi vezetők kapták feladatul „túlbugzó” papjaik elítélését (sok esetben ezt egy lehetséges börtönbüntetés elkerülése végett). Ezzel szemben a papság egy része, elsősorban a kisközösségek vezetői és tagjai nem fogadták el az állam által irányított egyházi vezetés döntéseit, így ők nemcsak az egyházi vezetéssel, hanem az ÁEH és BM állambiztonsági szerveivel is konfliktusba kerültek. Ellenük bizalmas nyomozás, majd vizsgálati eljárás indult, melyek végül súlyos, elmarasztaló ítéletekkel zárultak. 1961-ben több olyan per zajlott le, melyben egyházi személyeket ítélték el, általában a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával.²²⁸ 1961-ben állították bíróság elé a még 1959-ben, a papi békemozgalommal szembeni ellenséges magatartásuk miatt a budapesti Központi papnevelő Intézetből kizárt hallgatók csoportját.²²⁹ Ezt követően 1971-ig majd minden esztendőben indítottak eljárásokat egyházi személyekkel szemben (második Regnum per,²³⁰ jezsuiták elleni per,²³¹ Lénárd Ödön piarista szerzetes pere,²³² második KIE-per,²³³ harmadik Regnum-per²³⁴), melyek java része hosszú börtönbüntetés kiszabásával végződött. Az elítélt egyházi személyek közül utolsóként a pápa, VI. Pál személyes közbenjárására Lénárd Ödön piarista szerzetes szabadult ki 1977-ben.

²²⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–150392/4. A BM II/5 osztályának értékelő jelentése 1956-ról. 43–67.

²²⁸ ÁBTL 3. 1. 9. V–146786/1–23. Havas Géza és tsai; ÁBTL 3. 1. 9. V–146695/1–22. Werner Alajos, dr. és tsa; ÁBTL 3. 1. 9. V–146499/1–5. Székely Dezső és tsa.

²²⁹ ÁBTL 3. 1. 8. V–146883. Tabódy István; ÁBTL 3. 1. 9. V–146787/1–8. Rédly Elemér és tsa.

²³⁰ ÁBTL 3. 1. 9. V–152268/1–4. Emödi László és tsa.

²³¹ ÁBTL 3. 1. 9. V–151900/1–9. Rózsa Elemér; ÁBTL 3. 1. 9. V–167033. Rózsa Elemér és tsai.

²³² ÁBTL 3. 1. 9. V–153884/1–3. Lénárd Ödön és tsa.

²³³ ÁBTL 3. 1. 9. V–155460/alap, 2–5. Batiz Dénes, dr.; ÁBTL 3. 1. 9. V–167042. Batiz Dénes, dr. és tsai.

²³⁴ ÁBTL 3. 1. 9. V–158886/1–7. Hagemann Frigyes.

Az állambiztonsági szervek munkájuk során nemcsak az egyházak itthoni tevékenységét kísérték figyelemmel, hanem külföldi kapcsolataikról, a nemzetközi szervezetek munkájában való részvételükről, továbbá az emigrációban élő egyházi személyek tevékenységéről is gyűjtöttek információkat. A hírszerzés operatív tisztjei és az általuk irányított hálózati személyek révén szerzett dokumentumokat a 3. 2. fondban, a mintegy 214 ifm-nyi, a III/I. Csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziékban találhatjuk.²³⁵ A kilenc állagra tagolódó fond majd minden állagában található egyházakkal kapcsolatos iratanyag. A 3. 2. 1. és a 3. 2. 3. állagban található a hírszerzés által foglalkoztatott hálózati személyek „Bt” jelű beszerzési és „Mt” jelű munkadossziéja. A 32,76 ifm-nyi beszerzési dosszié között számos egyházi személy iratanyaga megtalálható.²³⁶ Legtöbbjük külföldi tanulmányok végzésére kiküldendő ösztöndíjas, tanár, külföldön működő egyházi intézmények vezető beosztású személye volt.²³⁷

A 3. 2. 2. állagban találhatóak a „T” dossziék, amelyek már elhunyt hálózati személyekkel kapcsolatos iratokat tartalmaznak.²³⁸ Ezekben az ügynök beszerzéséről szóló dokumentumok és az általa adott jelentések együtt olvashatóak, nem különülnek el úgy egymástól, mint a beszerzési és a munkadossziéknál.²³⁹ Az 1,8 ifm-nyi „T” dossziék között is található egyházi vonalon foglalkoztatott ügynökök iratanyaga. „Szebeni Géza” fedőnevű ügynöknek a baptista egyházzal kellett jelentéseket írnia,²⁴⁰ „Krüger” fedőnevű informátor evangélikus lelkészként szolgáltatott információkat saját egyházáról az állambiztonsági szerveknek.²⁴¹

²³⁵ Természetesen a fentebb már tárgyalt 1. 11. 4. állagban, a III/I. Csoportfőnökség iratai között is fellelhető ilyen forrás.

²³⁶ Az ÁBTL 3. 2. 1. állagában a jelenlegi feldolgozottság szintjén a katolikus egyházra 25, az evangélikus és a református egyházra vonatkozóan 1-1 ügynöki beszerzési dosszié található. A kisegyházak vonatkozásában, ebben az állagban nem található iratanyag.

²³⁷ ÁBTL 3. 2. 1. Bt-741. „Wittmann Karl; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1307/1-2. „Beron”, ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1682/2-3. „Blanc”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1450/3. „Kerkai”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-304. „Fráter Wilhelm”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1095. „Márk”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-2027/2. „Rákoshegyi”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1485. „Póló”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-1712/2. „Rémusz”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-859. „Lacroix”; ÁBTL 3. 2. 1. Bt-991/2. „Varga Béla”.

²³⁸ Szabályzat/parancs híján nem tudjuk miért alakítottak ki ezekből külön sorozatot.

²³⁹ Sajnos mivel az Információs Hivataltól nem kapta meg az ÁBTL „T” jellel irattározott dossziék irattári naplóját (ikatókönyvét) így pontosan nem ismerhető, hogy miért kapta ezt a jelzetet.

²⁴⁰ ÁBTL 3. 2. 2. T-27/1-2. „Szebeni Géza”. A dossziét valószínűleg eredetileg Bt-1734/1-2 számon irattározták.

²⁴¹ ÁBTL 3. 2. 2. T-19/1-3. „Krüger”.

A hírszerzés által foglalkoztatott hálózati személyek munkadossziéi a 32,52 ifm-t kitevő 3. 2. 3. állagba lettek besorolva, melyek között több egyházi vonatkozású is található. Kisegyházakkal kapcsolatos munkadossziét még nem sikerült fellelni az iratanyagban, az evangélikus és a református egyházakról 2-2 ügynöknek is olvashatóak dossziékba lefűzött jelentéseik az ÁBTL-ben.²⁴² A katolikus egyház vonalán azonban lényegesen több hálózati személlyel rendelkezett a hírszerzés. A legtöbbször a Rómában található Pápai Magyar Intézet hallgatójaként, tanáraként esetleg annak vezetőjeként írta jelentéseit tartóisztszjei részére.²⁴³ Közülük sokan külföldi kapcsolataik, nemzetközi tudományos konferenciákon való részvételeik miatt kényszerültek a hírszerzés ügynöki hálózatává válni, és adtak jelentéseket az adott ország egyházi személyeivel való találkozásairól.²⁴⁴ A hírszerzés a szerzetesrendek tagjai között is megtalálta a maga hírforgatóit, akiken keresztül a rendek külföldi kapcsolatairól igyekeztek minél több információt gyűjteni.²⁴⁵ Katolikus egyházi vonalon a hírszerzés fő célpontja a Vatikán volt, melynek terveiről, belső működési mechanizmusáról, hatalmi viszonyairól akartak a lehető legtöbbet tudni. A Pápai Magyar Intézetben tanuló vagy tanító hálózati személyek mellett a már kint élő, jó vatikáni kapcsolatokkal rendelkező emigránsok közül is igyekeztek többeket beszervezni. Például az „Amadeo” fedőnevű ügynök nemcsak az emigrációban élő egyházi személyekről, hanem – magas pozícióban lévő vatikáni tisztségviselő kapcsolatainak köszönhetően – a Szentszék belső ügyeiről, a II. Vatikáni Zsinat ülészakairól, Rómának a magyarországi egyházi kérdésekkel kapcsolatos véleményéről, szándékáról adott részletes jelentéseket.²⁴⁶ A hírszerzés igyekezett a zsidó közösségek tevékenységéről, kivándorolt hazai zsidóság életéről és a zsidó világszervezetek működéséről is információkat szerezni.²⁴⁷

²⁴² ÁBTL 3. 2. 3. Mt–447/1. „Lacroix”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1586/1. „Borókai”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–570/1–2. „Varga Béla”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–980/1–2. „Aldebrói”.

²⁴³ ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1109/1–4. „Blanc”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1122/2. „Rémusz”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–332. „Kocpecky”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–59. „Novák Rudolf”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–610. „Alfonz”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1915/1. „Nyiri”.

²⁴⁴ ÁBTL 3. 2. 3. Mt–818/3. „Kérész Géza”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–988/1. „Kerkai”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–778/3. „Noggel”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–847/1. „Gams Franz”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1079/1. „Schubert”.

²⁴⁵ ÁBTL Mt–173/1–2. „Broger”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1820/1–7. „Salzner Richard”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–186/2–5. „Kenyon Frank”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–387/1. „Falter Ludvig”.

²⁴⁶ ÁBTL 3. 2. 3. Mt–764/1–9. „Amadeo”. Az ügynök „Ligeti Béla” és „Arnold” fedőnéven is adott jelentéseket, melyek szintén szerepelnek az „Amadeo” fedőnév mellett a dosszié fedőlapján.

²⁴⁷ ÁBTL 3. 2. 3. Mt–1208/1–4. „Pickering”; ÁBTL 3. 2. 3. Mt–484/1. „Rachel”.

A 3. 2. 4. állagba lettek besorolva a kutatódoszsiék, amelyekben olyan személyek iratanyaga található, akikről valamilyen operatív cél érdekében gyűjtött információkat a hírszerzés. A 83,52 ifm-t kitevő „K”, kutatódoszsiékat az esetek nagy részében vagy külföldön élő vagy az emigrációval kapcsolatban álló személyekre nyitották, akiket beszerzési céllal tanulmányoztak. Több esetben található bizonyíték arra, hogy bár a célszemély többé-kevésbé együttműködött állambiztonsági szervekkel, ám a beszerzés végül is sikertelen volt. A pártállami diktatúra elől külföldre távozók között találhatóak olyan katolikus és protestáns egyházi személyek, akiket az állambiztonság megpróbált szorosabb kapcsolat kiépítésével hírszerző hálózatába bevonni.²⁴⁸ A másik ügynökjelölti kör az emigrációban élőkkel kapcsolatban álló hazai személyek csoportja volt. Ők általában vagy családi-rokoni kötelékkel, vagy külföldi tanulmányút, ösztöndíj kapcsán kerültek az állambiztonság látókörébe.²⁴⁹ A harmadik nagy csoportot, akikkel a hírszerzés beszerzés céljából foglalkozott, azok a külföldi személyek alkották, akiknek kapcsolataik révén információszerzési lehetőségük volt a nemzetközi egyházi életben.²⁵⁰

A 3. 2. 5. állagban az „O-8”-as jelzettel irattározott operatív dossziék találhatóak. A 53,28 ifm-nyi iratanyagban a hírszerzés számára fontos objektumokban (hivatal, intézmény, vállalat, szervezet stb.) folyó ellenséges tevékenység felderítésére, valamint különböző témakörök (pl. ügynök-helyzet egy adott országban, hírszerző-tevékenység Magyarország ellen, a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok ellenőrzése) feldolgozása közben készített dokumentumok lelhetőek fel. Az objektumdossziék között számos, az egyházakkal kapcsolatos iratanyagot lehet találni, melyek közül az egyik legfontosabb a Vatikáni Államtitkárságra vonatkozó hírszerzési dokumentumokat tartalmazó „Nérók” fedőnéven nyitott dossziésorozat.²⁵¹ Ezekben a kötetekben az 1972-től 1982-ig tartó időszakban készített jelentések találhatóak, mint például a Szentszéknek a szocialista

²⁴⁸ ÁBTL 3. 2. 4. K-2224. „Kirchofer Alexander”; ÁBTL 3. 2. 4. K-2630. „Tengler Georg”; ÁBTL 3. 2. 4. K-1733. „Esperance”; ÁBTL 3. 2. 4. K-2463. „Blackbird Thomas”; ÁBTL 3. 2. 4. K-1902. „Orsini”; ÁBTL 3. 2. 4. K-2269. „Anderson Lancelot”; ÁBTL 3. 2. 4. K-2066/alap, 1. „Saville Henry”.

²⁴⁹ ÁBTL 3. 2. 4. K-376. „Metro L.”; ÁBTL 3. 2. 4. K-266. „Kemény”.

²⁵⁰ ÁBTL 3. 2. 4. K-383. Dr. Fritz Kusen ügye; ÁBTL 3. 2. 4. K-671. Tautu Aloisio ügye; ÁBTL 3. 2. 4. K-3363/1-4. „Heine”; ÁBTL 3. 2. 4. K-1194. „Gino”.

²⁵¹ ÁBTL 3. 2. 5. O-8-552/11-16. „Nérók – Vatikáni Államtitkárság. A dossziék csak a 11. kötettől vannak az ÁBTL őrzésében. Az előző kötetek létreje „Arnold” („Amadeo”) fedőnevű ügynök munkadossziéi alapján lehet következtetni. ÁBTL 3. 2. 3. Mt-764/1-9. „Amadeo”.

országokkal kapcsolatos diplomáciai lépéseinek tervei, leendő főpapi ki-
nevezések, az 1978-as pápaválasztás körülményei, II. János Pál pápa sze-
mélye és megválasztásának várható következményei. A katolikus egyház
tevékenységének felderítésével kapcsolatosan fellelhető még dosszié „Ost-
rom-vár” fedőnéven a bécsi Pázmáneum megfigyeléséről,²⁵² „Fekete ház”
fedőnéven a Jezsuita Rend római központjáról,²⁵³ „Curia” fedőnéven a
Leuveni Katolikus Egyetemen tanuló és a Mindszenty Diákotthonban
lakó diákokról és oktatóikról,²⁵⁴ valamint a bajorországi Kastl községben
működő nyugat-európai nemzetközi magyar gimnáziumról.²⁵⁵ A hírszer-
zés figyelmét nem kerülhették el a protestáns egyházak sem. Informáci-
ókat gyűjtöttek „Evangélisták” fedőnéven a Lutheránus Világszövetség-
gel,²⁵⁶ „Bomlasztók” fedőnéven a Prágai Keresztény Békekonferenciával
kapcsolatban.²⁵⁷ Természetesen nemcsak az egyházi intézményeken, szer-
vezeteken keresztül gyűjtött adatokat a hírszerzés, hanem a külképvisele-
teken dolgozók révén, a velük kapcsolatba került személyeken keresztül
is igyekeztek minél több anyagot megszerezni. Így a római magyar nagy-
követség működéséről szóló iratokban és a svájci magyar emigráció tevé-
kenységének felderítésére nyitott dossziékban is találhatóak egyházakkal
kapcsolatos dokumentumok.²⁵⁸ A hírszerzés információkat gyűjtött a ha-
zai zsidó felekezetek külföldi kapcsolatairól, elsősorban a cionizmus veszé-
lyének elhárítása miatt. Objektumdossziét nyitottak a Cionista Világszer-
vezet 1972-es kongresszusáról, amely információs jelentéseket, elhangzott
beszédet, megjelent nyilatkozatokat tartalmaz.²⁵⁹

A 3. 2. 6. állagba a 6,84 ifm-t kitevő rezidentúradossziék kerültek be-
sorolásra. A rezidentúra „állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagja-
iból álló, meghatározott állambiztonsági – operatív – feladatok ellátására

²⁵² ÁBTL 3. 2. 5. O–8–239. „Ostrom-vár”, Pázmáneum ügye.

²⁵³ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–254. „Fekete ház”, Jezsuita rend római központja.

²⁵⁴ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–110/1–3. A Louvain-i jezsuita egyetem és kollégium ügye. A dosszié címében a város nevének a holland Leuven alakja helyett a francia nyelvű Louvain formája található.

²⁵⁵ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–837/1-2. „VÁR” – Emigráció iskolája NSZK-ban. A gimnázium szervezésében számos emigráns magyar egyházi személy vett részt (Ádám György, Galambos Ireneus, Harangozó Ferenc és Valentiny Géza).

²⁵⁶ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–555/4. „Evangélisták” (Lutheránus Világszövetség).

²⁵⁷ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–194/2. „Bomlasztók”. A Prágai Keresztény Békekonferencia.

²⁵⁸ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–200/9-16, 18. „Velence” Római magyar nagykövetség; ÁBTL 3. 2. 5. O–8–95/1-5. Svájci magyar emigráció.

²⁵⁹ ÁBTL 3. 2. 5. O–8–303/1–2. „Shalom” – Cionista Világszervezet. kongresszusa Jeruzsálemben.

felkészített, konspirált szervezeti forma.”²⁶⁰ Rezidentúrákat létrehoztak itthon és külföldön is. Az ÁBTL őrzésében lévő, meglehetősen csekély mennyiségű rezidentúradossziék közül az egyházakkal kapcsolatban a „Világosság” címet viselő iratanyag érdemel figyelmet.²⁶¹ Ez egy 1968-ban létrehozott, hazai, az ÁEH-en belül működő belső rezidentúra volt, amelyet az ÁEH és a BM közötti megegyezés alapján azzal a céllal létesítették, hogy a fedéssel itt dolgozó állambiztonsági tisztek ezen hivatali pozíciójuknak köszönhetően nagyobb bizalmat élvezzenek a Vatikánnal folytatott tárgyalások során, mint a magyar diplomácia beosztottjai.²⁶² Az öt dossziéból álló sorozatban az első kötet a rezidentúra létrehozásának körülményiről szóló iratokat, a négy darab levelezési dosszié a működése során keletkezett dokumentumokat tartalmazza. A valószínűleg 1969 és 1971 között létező „Világosság” rezidentúra tagjai igyekeztek információkat gyűjteni a katolikus egyházzal, a protestáns egyházakkal és a zsidófelekezettel kapcsolatban, valamint azoknak a nemzetközi egyházi szervezetekkel való együttműködéséről is. Külföldön, a magyar nagykövetségeken működő rezidentúrák anyagaiban is található egyházi vonatkozású irat. Ezek elsősorban az emigráció és a nemzetközi egyházi szervezetek székhelyeihez kötődő rezidentúrák iratanyagaiban lelhetőek fel.²⁶³

A III/III. Csoportfőnökséghez hasonlóan az ellenséges csoportok tevékenységének felderítésére a hírszerzés is csoportdossziét nyitott. A 3. 2. 7. állagba sorolt 1,08 ifm-t kitevő, összesen 21 dossziéból álló iratanyagban egy olyan sorozat van, melyben a katolikus egyházzal kapcsolatos dokumentumokra bukkanhatunk. A hírszerzés „Hontalanok” fedőnéven nyitott csoportdossziét az emigrációban, főként a Rómában élő, valamint a Pápai Magyar Intézethez kötődő magyar egyházi személyek tevékenységének felderítésére.²⁶⁴ A dossziékban már az 1950-es évektől kezdve megtalálhatjuk a prominens emigráns magyar papokról (Alszegehy Zoltán, Magyary Gyula, Mester István, Zágon József stb.), a külföldön működő magyar egyházi szervezetekről gyűjtött hírszerzési anyagokat. A Pápai Magyar Intézet az 1964-es részleges megállapodás nyomán visszakerült

²⁶⁰ ÁBTL 4. 1. A–3036. Állambiztonsági értelmező szótár. Összeállította: Gergely Attila. Bp., 1980. 165.

²⁶¹ ÁBTL 3. 2. 6. 8–69/I. „Világosság”. Belső rezidentúra szervezési dosszié; ÁBTL 3. 2. 6. 8–70/I–IV. „Világosság”. Belső rezidentúra levelezési dosszié.

²⁶² A „Világosság” rezidentúra iratanyagának feldolgozását és forrásközlését lásd Szabó-Sóos, 2006.

²⁶³ ÁBTL 3. 2. 6. OL–8–008/I–X. Római rezidentúra.

²⁶⁴ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/1–11. „Hontalanok”.

a Magyar Katolikus Egyház kezelésébe, ezért az emigráns magyar papság egy új központ kiépítésébe fogott. 1967-ben avatták fel a Szent István Alapítvány római magyar zarándokházát, mely ezt a feladatot töltötte be. 1967-ben a hírszerzés „Alapítványosok” fedőnéven nyitott objektum dossziét az alapítvány és a zarándokház tevékenységének felderítésére.²⁶⁵ A hírszerzőtisztek által foglalkoztatott ügynökök révén, a „K” ellenőrzések,²⁶⁶ valamint a római rezidentúra tagjainak felderítő munkája során szerzett információk szerint az objektum 1972-re elvesztette korábbi jelentőségét, ezért az eddig gyűjtött anyagot beolvasztották a „Hontalanok” dossziésorozatba, annak kilencedik köteteként.²⁶⁷ „A római papi emigráció elvesztette azt a korábbi jelentőségét, amely indokolttá tette a csoport tevékenységével és tagjaival foglalkozó anyagok elkülönített gyűjtését” – olvasható abban az 1977-es határozatban, amely elrendelte a még le nem zárt dossziék irattározását.²⁶⁸ A határozat a „Páterek” fedőnéven már korábban megnyitott dossziéba kívánta gyűjteni a Rómában élő magyar egyházi személyekre vonatkozóan ezután keletkező hírszerzési dokumentumokat.²⁶⁹

A negyedik szekció

A negyedik szekcióba különböző tematika alapján kialakított gyűjtemények kerültek besorolásra. Az idetartozó 72,80 ifm-nyi iratanyag tizenegy fondra tagolódik, melyek közül kettőben is szerepel egyházzal kapcsolatos dokumentum. A 4. 1. fondban az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok találhatóak. Ebben az 55,06 ifm-nyi iratanyagban egyrészt az állambiztonsági szervek által feldolgozott ügyekről, elsősorban oktatási céllal készített szaktanulmányok, módszertani segédletek, másrészt korabeli kéziratok, röpcédulák, szamizdat kiadványok és egyéb dokumentumok találhatóak.²⁷⁰ E fondba tartozó egyházi vonatkozású anyagok között elsősorban a katolikus egyházzal kapcsolatban olvashatók iratok.

²⁶⁵ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/9. „Hontalanok”. 7.

²⁶⁶ Postai küldemények operatív ellenőrzése, melyek során az állambiztonsági szervek a bizalmas nyomozás alatt álló személy postai küldeményeit felbontották, illetve esetenként elkobozták. Cseh, 1999, 300.

²⁶⁷ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/9. „Hontalanok”. 123.

²⁶⁸ ÁBTL 3. 2. 7. Cs–2/11. „Hontalanok”. 299.

²⁶⁹ A „Páterek” fedőnevű dossziék, bár ismerjük az eredeti jelzetét is (15–OD–4120) nincsenek az ÁBTL őrzésében.

²⁷⁰ Krahulcsán, 2004, 214–215.

Megtalálhatók különböző nyilvántartások, névjegyzékek,²⁷¹ vizsgálati dossziékból fénymásolt dokumentumok,²⁷² naplók,²⁷³ összefoglaló jelentések,²⁷⁴ valamint II. János Pál egyik enciklikájának szövege is.²⁷⁵ A háttéranyagok között a református egyházhoz kötődő dosszié is fellelhető. A második KIE perben elítélt Batiz Dénes és társaival kapcsolatos állambiztonsági irat található ebben az őrzési egységben.²⁷⁶

Egy kevésbé kutatott, a BM által keletkeztetett és a 4. 2. fondban elhelyezett Parancsgyűjtemény iratanyaga. A fond két sorozatra tagolódik. Az első sorozatban az ÁBMHT által őrzött, az állambiztonsági szolgálatok működéséhez szükséges az 1989–1990-es esztendőben érvényben lévő, vagy épp ekkor hatályát veszítő parancsok találhatóak. A második sorozat a BM által 1945 és 1990 között kiadott normákat (parancsok, intézkedések, körlevelek) tartalmazza.²⁷⁷ A második sorozatban számos, az egyházakkal kapcsolatos iratanyag lelhető fel. A legtöbb belügyi norma a különböző egyházi eseményekhez kötődő rendőri intézkedésekről szól. Így például a húsvéti szertartásokkal kapcsolatos ÁEH tájékoztatások alapján a BM tájékoztató körleveleket küldött ki az illetékes rendőri szervek felé, melyekben előre jelezték, hogy milyen egyházi események várhatóak.²⁷⁸ Ladvánszky Károly belügyminiszter-helyettes, rendőr altábornagy 5/1988. számú intézkedése a Szent István halálának 950. évfordulóján rendezett

²⁷¹ ÁBTL 4. 1. A–293. Esztergomi egyházmegye papjainak nyilvántartása. I. kötet; ÁBTL 4. 1. A–294. Esztergomi egyházmegye papjainak nyilvántartása. II. kötet; ÁBTL 4. 1. A–295. Esztergomi egyházmegye papjainak nyilvántartása. III. kötet; ÁBTL 4. 1. A–716. Szerzetesek névsora, 1965; ÁBTL 4. 1. A–781. Apácák 1950 előtti objektumai; ÁBTL 4. 1. A–284. Jézus Társasága kalocsai érseki főgimnázium névkönyve; ÁBTL 4. 1. A–285. Jézus Társasága kalocsai érseki főgimnázium névkönyve.

²⁷² ÁBTL 4. 1. A–2126/134. Zana Albert, Sándor István és társaik ügye; ÁBTL 4. 1. A–732. Szervezkedés az egyházban; ÁBTL 4. 1. A–2004 Mindszenty-anyagokról xerox másolatok.

²⁷³ ÁBTL 4. 1. A–719/1–4. Zdravec István volt táborigazgató „Hét év a táborban” c. naplója – dokumentumokkal.

²⁷⁴ ÁBTL 4. 1. A volt horthysta erőszakos szervek tagjai. A huligán elemek és az egyházi reakció tevékenysége. A röpcédula-elhárítás 1958-ban. 43–67.

²⁷⁵ ÁBTL 4. 1. A–2018. II. János Pál „Sollistudo Rei Socialis” c. 1987-es enciklikája. Az 1987. december 30-án kiadott enciklika címe helyesen: „*Sollicitudo rei socialis*”.

²⁷⁶ ÁBTL 4. 1. A–1328. Batiz Dénes dr. és társai ügyében beszerzett dokumentumok.

²⁷⁷ Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által 2008-ban átadott teljesebb sorozat a Magyar Országos Levéltárban található, az ÁBTL őrzésébe csak az ezek között lévő duplum példányok kerültek.

²⁷⁸ ÁBTL 4. 2. 10–414/1974. (1974. március 28.) Tájékoztató a húsvéti egyházi rendezvényekről. 25. d.; ÁBTL 4. 2. 10–94/1/1980. (1980. március 6.) Az 1980. évi húsvéti egyházi szertartásokról. 36. d.

egyházi ünnepek kapcsolatos rendőri biztosítására vonatkozik.²⁷⁹ Az intézkedés felsorolja az ünnepek helyét, időpontját és a BM szervekkel történő kapcsolattartásra és a feladatok egyeztetésére egyházmegyénként kijelölt személyek névsorát. A kisegyházakra vonatkozóan is található ebben a sorozatban iratanyag. A belügyminiszter 1945 nyarán engedélyezte a Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének működését, mely szerint a Szövetség tagegyházaiknak kizárólag vallásos összejövetelei nem esnek a gyülekezési tilalom alá.²⁸⁰ A Parancsgyűjtemény második sorozatában megtalálható a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter által közösen kiadott a katonai szolgálatot vallási okokból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárást szabályozó utasítás is.²⁸¹

A 4.9. fondba állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek lettek elhelyezve.²⁸² Az ÁBTL őrzésében lévő huszonek darab, a hivatásos állomány oktatására készült film közül a *Viola* című dokumentum játékfilm 1947-ben játszódó története az egyházi iskolába járó diákok szervezkedéséről szól.²⁸³

Könyvtári anyag

Az ÁBTL könyvtárának állományában található a BM-től örökölt állambiztonsági szakirodalom, amelyek közül számos tartalmaz egyházi vonatkozású tanulmányt. Ezek a könyvek a Rendőrtiszti Főiskola Állambiztonsági Tanszékének és jogelőd intézményeinek, a BM Tanulmányi és Képzési, a későbbiekben Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökségének, a BM III/I. Csoportfőnökségének kiadványai, valamint egyéb a hivatásos állomány képzéséhez használt oktatási segédanyagai.²⁸⁴ Az állambiztonsági szakkönyvek között több is foglalkozik az egyházak működésével, melyekből tanultak az operatív tisztek. 1963-ban Berényi István rendőr őrnagy az egyházakkal szembeni operatív munkáról, kapcsolatukról a ma-

²⁷⁹ ÁBTL 4. 2. 10–27/5/1988. (1988. március 25.) Szent István király halálának 950. évfordulójára rendezett egyházi jubileumi ünnepek rendőri biztosításáról. 40. d.

²⁸⁰ ÁBTL 4. 2. 250105/1945. (1945. június 3.) Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének működése. 1. d.

²⁸¹ ÁBTL 4. 2. 06/1977. (1977. január 31.) A fegyveres katonai szolgálatot vallási okból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárásról. 30. d.

²⁸² Az ÁBTL-ben őrzött állambiztonsági oktatófilmekkel kapcsolatosan lásd Baracsi, 2004, 329–338.

²⁸³ ÁBTL 4. 9. 22. *Viola*.

²⁸⁴ Jobst, 2004, 304–305.

gyar állammal, ellenséges működésük felderítéséről írt tankönyvet.²⁸⁵ Geréb Sándor rendőr ezredes tollából 1972-ben jelent meg egy jegyzet, mely összefoglalta az egyházak tevékenységét 1945-től, kitérve a fontosabb realizált ügyekre, a Vatikán és a magyar állam közötti kapcsolatokra, valamint a kiségyházak helyzetére.²⁸⁶ Ennél alaposabb, az állam és az egyházak viszonyát a nyolcvanas évek közepéig bemutató, az „egyházi reakció” módszereit egyes ügyeken keresztül feltáró jegyzetet írt 1987-ben Tóth Ferenc rendőr őrnagy.²⁸⁷ A tananyagban a szerző nagy figyelmet szentelt a történelmi egyházak, nemzetközi egyházi szervezetek mellett az egyre nagyobb társadalmi közegben jelentkező kiségyházak, szekták tevékenységének bemutatására. Számos könyv foglalkozott az egyházakkal szemben alkalmazott operatív munka összegzésével. Simon József rendőr százados a hálózati munka során szerzett tapasztalatokról, Geréb Sándor az elhárítás elveiről, módszereiről, feladatairól írt oktatási segédanyagot.²⁸⁸ Több jegyzet készítették a szerzetesrendek és kisközösségek működésének felderítése közben,²⁸⁹ az egyházi iskolák területén gyűjtött operatív információk összegzése alapján végzett elhárító munkáról.²⁹⁰

Egy kevésbé kutatott, a BM által keletkeztetett és a 4. 2. fondban elhelyezett Parancsgyűjtemény iratanyaga. A fond két sorozatra tagolódik. Az első sorozatban az ÁBMHT által őrzött, az állambiztonsági szolgálatok működéséhez szükséges az 1989–1990-es esztendőben érvényben lévő,

²⁸⁵ ÁBTL ÁB–1233. Berényi István: A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Bp., 1963.

²⁸⁶ ÁBTL ÁB–368. Geréb Sándor: A klerikális reakció helyzete és tevékenysége. Bp., 1972.

²⁸⁷ ÁBTL ÁB–1263. Tóth Ferenc: Ellenséges tevékenység egyházi területen. Bp., 1987.

²⁸⁸ ÁBTL ÁB–800. Simon József: Hálózati munka egyes tapasztalatai a klerikális államellenes összeesküvésekben. Bp., 1964; ÁBTL ÁB–414 Geréb Sándor: A klerikális reakció aknamunkájának formái, és módszerei, az operatív elhárítás elvei, feladatai, alapvető módszerei. Bp., 1969.

²⁸⁹ ÁBTL ÁB–811 Csillag György–Tóth Imre: A jelszó: „Alles in Ordnung” – A jezsuita államellenes összeesküvés operatív feldolgozásának és vizsgálatának tapasztalatai. Bp., 1965; ÁBTL ÁB–812 Kőnig Miklós: A „békétlenek” fedőnevű ügy. Emödi László és társai által vezetett illegális „Regnum Marianum” államellenes tevékenységének leírása, az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése. Bp., 1965; ÁBTL ÁB–835 Geréb Sándor: Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai. Bp., 1968.

²⁹⁰ ÁBTL ÁB–829 Molnár István–Sollich Endre: Egyházi gimnáziumokban végzett beszerzések tapasztalatai. Bp., 1967; ÁBTL ÁB–817 Csillag György–Kőnig Miklós: Dr. Vass Péter, volt piarista szerzetestanár izgatási bűnügyének operatív és vizsgálati tapasztalatai. Bp., 1966.

vagy épp ekkor hatályát veszítő parancsok találhatók. A második sorozat a BM által 1945 és 1990 között kiadott normákat (parancsok, intézkedések, körlevelek) tartalmazza.²⁹¹ A második sorozatban számos, az egyházakkal kapcsolatos iratanyag lelhető fel. A legtöbb belügyi norma a különböző egyházi eseményekhez kötődő rendőri intézkedésekről szól. Így például a húsvéti szertartásokkal kapcsolatos ÁEH tájékoztatások alapján a BM tájékoztató körleveleket küldött ki az illetékes rendőri szervek felé, melyekben előre jelezték, hogy milyen egyházi események várhatóak.²⁹² Ladvánszky Károly belügyminiszter-helyettes, rendőr altábornagy 5/1988. számú intézkedése a Szent István halálának 950. évfordulóján rendezett egyházi ünnepségekkel kapcsolatos rendőri biztosítására vonatkozik.²⁹³ Az intézkedés felsorolja az ünnepségek helyét, időpontját és a BM szervekkel történő kapcsolattartásra és a feladatok egyeztetésére egyházmegyenként kijelölt személyek névsorát. A kisegyházakra vonatkozóan is található ebben a sorozatban iratanyag. A belügyminiszter 1945 nyarán engedélyezte a Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének működését, mely szerint a Szövetség tagegyházaiknak kizárólag vallásos összejövetelei nem esnek a gyülekezési tilalom alá.²⁹⁴ A Parancsgyűjtemény második sorozatában megtalálható a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter által közösen kiadott a katonai szolgálatot vallási okokból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárást szabályozó utasítás is.²⁹⁵

A 4. 9. fondba állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek lettek elhelyezve.²⁹⁶ Az ÁBTL őrzésében lévő huszonekét darab, a hivatásos állomány oktatására készült film közül a *Viola* című dokumentum játékfilm 1947-ben játszódó története az egyházi iskolába járó diákok szervezkedéséről szól.²⁹⁷

²⁹¹ Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által 2008-ban átadott teljesebb sorozat a Magyar Országos Levéltárban található, az ÁBTL őrzésébe csak az ezek között lévő duplum példányok kerültek.

²⁹² ÁBTL 4. 2. 10–414/1974. (1974. március 28.) Tájékoztató a húsvéti egyházi rendezvényekről. 25. d., ÁBTL 4. 2. 10–94/1/1980. (1980. március 6.) Az 1980. évi húsvéti egyházi szertartásokról. 36. d.

²⁹³ ÁBTL 4. 2. 10–27/5/1988. (1988. március 25.) Szent István király halálának 950. évfordulójára rendezett egyházi jubileumi ünnepségek rendőri biztosításáról. 40. d.

²⁹⁴ ÁBTL 4. 2. 250105/1945. (1945. június 3.) Magyarországi Szabadegyházak Szövetségének működése. 1. d.

²⁹⁵ ÁBTL 4. 2. 06/1977. (1977. január 31.) A fegyveres katonai szolgálatot vallási okból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárásról. 30. d.

²⁹⁶ Az ÁBTL-ben őrzött állambiztonsági oktatófilmekkel kapcsolatosan lásd Baracsi, 2004, 329–338.

²⁹⁷ ÁBTL 4. 9. 22. Viola.

Összegzés

Az egyházak az állambiztonsági szerveknek mindvégig az egyik leginkább kitüntetett figyelemmel követett intézményei, tagjai pedig szinte minden más társadalmi rétegnél jobban ellenőrzött „célszemélyei” voltak. A Rákosi- és a Kádár-korszak ugyan eltérő módon közelített feléjük, de még az utolsó negyedszázadban is szorosan szemmel tartották az immár együttműködésre szorított egyházakat, különösen azok meghatározó személyiségeit, valamint az elsősorban a katolikus egyházon belül jelentkező – főleg generációs törésvonalak mentén szerveződő – fiatalabb belső egyházi ellenzék. A pártállam uralmának évtizedeiből jelentős mennyiségű egyházi vonatkozású irat maradt fenn, s azok – mint a tanulmányban érzékeltetni próbáltam – az ÁBTL szinte minden egyes szekciójában fellelhetők.

Az egyházi elhárítás szervezettörténeti vázlata

1945–1946	Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztály (PRO) ²⁹⁸
1946–1948	Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO) III. Alosztály /vonal/ (Egyházakkal szembeni hírszerzés és elhárítás)
1948–1949	Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH) B ügyosztály III. alosztály
1950–1953	Államvédelmi Hatóság (ÁVH) I. Főosztály I/2. Osztály (Belső Reakció Elleni Harc Osztálya) I/2–b alosztály (Klerikális reakció elhárítás)
1953–1956	Belügyminisztérium IV. Osztály ²⁹⁹ (Belső Reakció Elhárítás) IV/5. alosztály (Katolikus egyházi elhárítás) IV/6. alosztály (Protestáns és kisegyházak elhárítás)

²⁹⁸ 1956. október 3-tól a IV. Osztályt Főosztállyá szervezték át.

1956–1957	Országos Rendőr-főkapitányság (ORFK) II Főosztály (Politikai nyomozó Főosztály) II/3. Osztály (Belső Reakció elhárítás) II/3–c (Klerikális reakció elhárítás)
1957/1958 ³⁰⁰ – 1962. 08. 15.	Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály / II. Főosztály V. Osztály / 5. Osztály (Belső reakció elleni harc osztály) II/5–c Klerikális reakció elhárítás ³⁰¹
1962. 08. 15.– 1962. 12. 15.	Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség) III/III–1. Osztály (Belső reakció elhárítás) III/III–1–c alosztály (Klerikális reakció elhárítás) ³⁰²
1962. 12. 15.– 1966. 06. 30.	Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség) III/III–2. Osztály ³⁰³ III/III–2–a alosztály (Klerikális reakció elhárítás) ³⁰⁴
1966. 07. 01.– 1967. 06. 15.	Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség) III/III–1. Osztály (Belső reakció elhárítás) III/III–1–a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás) III/III–1–b alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)

²⁹⁹ 1957. május 6-ai parancsban a Politikai Nyomozó Főosztálynál az osztályokat még római számmal jelölték, 1958-tól biztosan arab számozásra tértek át.

³⁰⁰ II/5-f alosztály 1958-tól feladatköreiben is szerepel egyházakkal szembeni elhárító tevékenység, elsősorban ifjúság, és a szerzetesrendek körében.

³⁰¹ II/5-f alosztály feladatköreit veszi át a III/III-1-f alosztály

³⁰² Az osztály és alosztály elnevezése a jelenleg ismert ügyrendek alapján nem ismert.

³⁰³ III/III-1-f alosztály feladatkörét vélelmezhetően a III/III-2-b alosztály vette át.

³⁰⁴ A dossziék alapján 1989-ig változás nem történt.

<p>1967. 07. 01.– 1971. 07. 01.</p>	<p style="text-align: center;">Belügyminisztérium</p> <p>III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség) III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás) III/III-1-a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás) III/III-111-b alosztály (Szerzetesrendek) III/III-1-c alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)</p>
<p>1971. 07. 01.– 1989³⁰⁵</p>	<p style="text-align: center;">Belügyminisztérium</p> <p>III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség) III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás)²¹² III/III-1-a alosztály (Katolikus egyházi vonalon történt elhárítás) III/III-1-b alosztály (Illegális szerzetesrendek) III/III-1-c alosztály (Protestáns és kisegyházak vonalán történő elhárítás)</p>
<p>1989–1990</p>	<p style="text-align: center;">Belügyminisztérium</p> <p>III. Főcsoportfőnökség (Állambiztonsági Főcsoportfőnökség) III/III. Csoportfőnökség (Belső reakció elhárító Csoportfőnökség) III/III-1. Osztály (Belső reakció elhárítás) III/III-1-a alosztály (Római katolikus egyházzal szembeni elhárítás) III/III-1-b alosztály (Római katolikus egyházi vezetéssel és intézményekkel szembeni elhárítás) III/III-1-c alosztály (Protestáns és más egyházakkal, illetve szektákkal szembeni elhárítás)</p>

³⁰⁵ Ügyrend dátuma, 1971-ben a BM átszervezése van.